

העמק דבר – ספר דברים

פתיחה לספר דברים

זה הספר נקרא **משנה תורה**. וכתבו התוספות ריש מסכת גיטין דמשנה תורה אינו אלא חוזר ושונה מה שלמעלה. וזה הטעם שומה בפי הרמב"ן ז"ל, עד שהרמב"ן כשמגיע למצות שבפרשת שופטים-תצא, מבאר בכמה מצות שמצוה זו מעין וחלק אותה מצוה הכתובה כבר. עד שחושב מצות שלוח הקן. חלק ממצות אותו ואת בנו.

ובעיני הוא פלא. כי שתי מצות אלו רחוקות זו מזו מן הקצה אל הקצה, וגם כפילות המצות נמצא בספר שמות מן תחלת פרשת שמר לך (לד, יא) עד בחלב אמו, (שם, פסוק כו) בפרשת תשא. היא כפולה וכבר נאמרה בפרשת משפטים (כג, י-ט). אלא שמכל מקום אינו מיותר ח"ו כמבואר שם בס"ד. וכך בספר דברים לא נמצא הרבה מצות שנשנה. ומה שנשנה אינו מיותר ח"ו.

אלא נראה טעם לזה השם. מבואר בתרגום אונקלוס פתשגן אורייתא. כמבואר להלן (יז, יח) ומשמעו פירוש ובאור, עד שמעמיד על דקדוק לשון התורה. ומשם דכלל זה הספר ועיקרו בא להזהיר על עמל תורה לפרש דקדוקי המקרא, וזהו תלמוד. וכל המסור ורבי דברים שהיה משה רבינו מוכיחם, הכל בא לזה התכלית שיקבלו עיין עוד לשון שינון של תורה.

ואם נרצה לפרש **משנה** מלשון כפול כהבנת הגמרא סנהדרין (כא, ב). תהיה הכונה לפי הפשט ביחוד על זה הספר. משום דבזה הספר יש הרבה מקראות שאי אפשר לפרש לפי הפשט ההכרחי שאין המקרא יוצא ממנו אלא בשתי כוונות. כאשר יבואר כמה פעמים בפרשת שופטים כי- תצא כי-תבוא וכן בפרשיות הקודמות דכתיב כמה פעמים שמירה ועשיה למצות חקים ומשפטים. ומשמעות שמירה ועשיה דמצות אינו דומה לחקים ומשפטים. דבמצות משמעו מעשה המצות. ובחקים ומשפטים משמעו תקון הלכה. כמו שכתבתי בספר ויקרא (יח, ה). משום הכי מכונה זה הספר משנה תורה.

והנה בב"ר (ו, ט) איתא אמר רשב"י ספר משנה תורה היה סיגנון יהושע בשעה שנגלה עליו הקב"ה מצאו ישוב וספר משנה תורה בידו כו'. למדנו דזה הספר ביחוד יש להוציא ממנו כל אופני המוסר. וכן בפרשת המלך כתיב (להלן יז, יח) וכתב לו את משנה התורה וגו' בו ואף על פי דמצות כתיבה היתה כל התורה כולה בשלימות דוקא. מכל מקום המכוון הוא משנה התורה. שביט המלך בו תמיד כדי להגיע לתכלית המבואר שם. למען ילמד ליראה וגו' לשמור את וגו' לבלתי רום לבבו וגו' ולבלתי סור מן המצוה וגו'. ויש להבין מכל זה דהמדקדק

יפה בדביר מוסר שבזה הספר שיצא מפי משה רבינו ברוח קדשו ימצא כל איש לפי ערכו דבש וחלב. [ועיין בפרשת עקב בפרשת ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך עד סוף הפרשה] עד שגם יהושע רבן של ישראל השקיף בזה הספר תמיד. ומזה יתבונן כל אחד לפי כחו. ויצא דרך ישר להלוך נכחו. לפי הליכות עולם לו. ואור זה הספר יהי נר לרגלו. אמנם ראש וסוף התוכחה שבזה הספר. הוא על החזקת חקים ומשפטים שהוא התלמוד בישראל. אשר ממנה תוצאות חיי האומה והיהדות בכלל. ועל זה נכרת הברית השני בערבות מואב ובהר גריזים והר עיבל להקים את דברי התורה וגו'. וממנה יתד ופנה למוסרי אנשי המעלה, הן מי שזכה לתורה ועמלה הן מי שברכו ה' להחזיקה בקיומה וכלכולה. [כמובא בפנים ו, כד כו, יט ובכמה מקומות] ועל זה נקרא זה הספר משנה תורה. לשון חרבה ולהשיב מלחמתה של תורה שיערה. ובזה תהי לנו עוז ואורה. אמן.

העמק דבר לפרשת דברים

פרק א

פרק א, א

אֵלֶּה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר מֹשֶׁה אֶל-כָּל-יִשְׂרָאֵל בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן בַּמִּדְבָּר בְּעֶרְבָה מוֹל סוּף בֵּין-פָּאֶרן וּבֵין-תְּפֹל וְלִבְנֵי וַחֲצֹרֹת וְדִי זֶהב.

אלה הדברים. היינו כל הספר עד פרשת וילך. והנה לא היו כל הדברים הרבים ההם במעמד אחד ולא ביום אחד. אלא הקהיל את העם בכמה עתים ודבר איזה ענין מזה הספר. ומפרש הפסוק שפעם הקהיל את העם במדבר. פעם בערבה. פעם מול סוף. פעם בין פארן ובין תופל פעם בלבן ופעם בחצרות. שהיתה עיר בעבר הירדן הנקראת חצרות. ואין זו חצרות דמסעות. פעם במקום שנקרא די זהב. ובאשר דחניית ישראל בעבר הירדן לא היה כאופן חנייתם במדבר שהיתה במקום אחד על דגליהם וכשנדרש משה להקהיל את העדה היה לזה מקום מיוחד חצר המשכן מה שאין כן בעבר הירדן היו ישראל מפוזרים בערים שירשו בארצות סיחון ועוג. ורק הארון עמד במקום אחד. ומשה רבינו הקהיל את העם במקומות שונים. וכן מצינו את יהושע פעם הקהיל במקום שדר בעצמו כדכתיב ביהושע (כג,ב) ופעם הקהיל שכמה.

פרק א, ב

בְּאַחַד עֶשֶׂר יוֹם מִחֶרֶב דֶּרֶךְ הַר-שְׁעִיר עַד קָדֵשׁ בְּרִנֶּע:

אחד עשר יום. ביאר הכתוב סיבת הדברים האלה משום שמתחלה עלה במחשבה שיהיו נכנסים לארץ ישראל מהר עד שבאחד עשר יום מהר חורב הגיעו לקדש ברנע לא רחוק מארץ ישראל והיו יכולים ליכנס דרך שעיר ולא היו מעכבים בני שעיר אז שנפל פחד ובהלה של קריעת ים סוף על אלופי אדום. והנה נתקלקל הענין עד ויהי בארבעים שנה.

על כן -

פרק א, ג

גוֹיָהִי בְּאַרְבָּעִים שָׁנָה בְּעֶשְׂתֵּי-עָשָׂר חֹדֶשׁ בְּאַחַד לַחֹדֶשׁ דִּבֶּר מֹשֶׁה אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל כָּל אֲשֶׁר צוּה ה' אֶתְּוֹ אֱלֹהִים:

ויהי בארבעים שנה. בא המסובב אשר דבר משה וגו'. נמצא דויהי בארבעים שנה קאי גם על סוף הפסוק הקודם גם על תחלת פסוק זה. וכך הוא דרך המקראות הן באותיות הן בתיבות כמו שכתבתי כמה פעמים.

ככל אשר צוה ה' אותו אליהם. האי אותו אליהם מיותר והרי הרבה פעמים כתיב אשר צוה ה' לאמר. ולא הוצרך הפסוק לפרש אשר צוה ה' אותו לאמר לישראל שהרי זה מובן מעצמו. אלא הכונה בכל אשר צוה ה'. הוא כמו שכתבתי בספר שמות (לד, לב) ובכל מקום דמשמעות צווי בכל מקום הוא דברים שבע"פ שהיה לו על תורה שבכתב. והנה נכלל בזה הלכות המקובלות וכדאיתא בברכות (ה, א) והמצוה זה המשנה. וזה כבר לימד משה לישראל באהל מועד כדאיתא בעירובין (נד, ב) כיצד סדר משנה משה למד מפי הגבורה נכנס אהרן ושנה לו משה פרקו כו' עד נכנסו כל העם ושנה להם משה פרקו כו'. ועל זה אמרו בחגיגה (ו, א) וסוטה (לז, ב) דכללות ופרטות למד משה בהר סיני ושנאן באהל מועד. ובשמות רבה (מ, א) איתא אז ראה ויספרה הכינה וגם חקרה. ראה ויספרה בסיני הכינה באהל מועד. וזה היה עיקר ההוראה שהחל באהל מועד כדאיתא במד' חזית על הפסוק ואל חדר הורתי זה אוהל מועד, שמשם יצאה ההוראה לישראל.

אבל כל זה לא היה אלא הלכות פסוקות. מתחלה נאמרו למשה שילמדן לישראל על כל פרשה שהרי אי אפשר להורות שום דבר מתורה שבכתב אם לא בצרוף הלכות ומשניות שעליה. אכן בכלל אשר צוה נכלל גם קבלות שהיו למשה מפי הגבורה איך לדרוש התורה שהן י"ג מדות שהתורה נדרשת וכן ל"ב מדות שבאגדה ומזה הגיע לתלמוד להבין איך יצא המשנה מגוף תורה שבכתב כדי שישכילו להוסיף לקח ולחדש מדעתם על פי הויות התלמוד. וזהו משמעות חקים ומשפטים בכל התורה כמו שכתבתי באורך בספר ויקרא (יח, ה) על פי הברייתא בספרי ותלמודין בקדושין (לז, א) וירושלמי נדרים פ"ד דחקים הן המדות והכללים והמשפטים הן החקירות איך לשפוט המדות על פי הגיון התלמוד והויות דאביי ורבא שהיה מאז ומכבר כדאיתא בסוכה (כח, א) על ריב"ז שהיה בקיר בהויות דאביי ורבא. אבל זה לא לימד משה לכלל ישראל כל משך ארבעים שנה עד שבאו לערבות מואב. וכמו שיבואר בסמוך בפסוק הואיל משה באר את התורה הזאת. וכן הוא בספרי מנין לכל הדברות כו' הכללות והפרטות הגופים והדקדוקים ת"ל ככל אשר צוה ה' אותו אליהם. והנה איתא בנדרים דל"ח אמר ר' יוסי בר' חנינא לא ניתנה תורה אלא למשה ולזרעו שנאמר פסל לך כתב לך מה פסולתן שלך אף כתבן שלך. ומשה נהג בה טובת עין ונתנה לישראל מתיב רב חסדא ואותי צוה ה' ללמד אתכם חקים ומשפטים ומשני אותי צוה ואני לכם. ומסיק אלא לפלפול בעלמא. ופירוש הרא"ש הבנה וחריפות והיינו כתבן שלך כי כל החכמה והשכל רמוזים בכתב התורה בצורות האותיות. פירוש בחסר ויתר ושנוי לשון של התיבה ואותיותיה. למדנו שדרך הפלפול להעלות הלכה מדיוקי המקרא על פי המדות. הוא חלק שניתן מתחלה למשה לבדו וכל

ישראל לא היו ראויים להשתמש בהוראת התורה אלא על פי הלכות המקובלות שאמר להם משה. ומה שלא נתפרש היה להם לדמות מילתא למילתא כדאיתא בב"ב (קל,ב) והא כל התורה דמוי מילתא למילתא, וזה תלוי רק בסברות האיך לדמות. אבל זה אינו הכרח והלכה פסוקה. עד שבא משה רבינו ולימד זה הדרך לישראל בערבות מואב. ועל זה אמרו חז"ל בחגיגה וסוטה הנ"ל ושנאן באהל מועד ושלשן בערבות מואב. ואין לפרש השלוש בלמוד לחוד דמאי איריא בערבות מואב הא כל שעה שהיה אפשר ללמוד וללמד היה עושה. אלא הפירוש דבערבות מואב נתן דרך חדש ללמד בישראל חק ומשפט היאך לחדש הלכה [ועיין מה שכתבתי בספר ויקרא י"ח ה' הוכחה שרבותינו בעלי התוס' בב"ק דל"ח א' הבינו כן ביאור לשון קראו ושנו ושלשו כמו שכתבתי] ועל זה אמרו עוד בשמות רבה שם הכינה באהל מועד וגם חקרה בערבות מואב. והיינו חקור דין מאין מוצאו בתורה שבכתב.

וכל זה נכלל בלשון הכתוב ככל אשר צוה ה' אותו. היינו אפילו הכללים ודרך הלמוד שהראה ה' למשה בעצמו ולא לישראל. עתה דבר משה אליהם. לכל ישראל. [ועיין ס' במדבר ט"ו כ"ג את כל אשר צוה ה' אליכם ביד משה ומה שכתבנו שם] ולהלן יבואר דמברייתא דספרי מוכח דמימרא דר' יוסי בר' חנינא אינו מקובל לכולי עלמא אלא מתחילה עלה ברצון שיהא משה מלמד זה הדרך לישראל אבל מכל מקום לכולי עלמא עוד לא הגיע שעה ללמדם לישראל עד ערבות מואב ומשום הכי כתיב אותו. מה שעד כה לא נצטווה אל משה ועתה אליהם נצטוו כל ישראל.

ויש לפרש עוד דבכלל תורה שבע"פ הוא סודות התורה אשר לא היו כל ישראל ראויין לדעת משום הכי פירש הכתוב שלא דבר משה אלא ככל אשר צוה ה' אותו אליהם. הקבלות שנצטוו להגיד להם ולא הכל מה שידע משה. ועיין מה שכתבתי להלן י"ח י"ח. וכדאיתא בירושלמי עבודה זרה (פ"ב,ה"ז) כתיב ואותי צוה ה' (להלן ד,יד) אותי ואותי יש דברים שאמר לי ביני לבין עצמי, ויש דברים שא"ל לומר לבניו.

ומה שהגיע המסובב מהא שנהיה ארבעים שנה. הוא כמו שכתבתי בפרשת שלח (יד,כא) ולהלן ח' ב' שבשעת גזרה של מ' שנה נגזר גלות על ישראל ובשביל זה התכלית ישבו במדבר מ' שנה כמבואר שם. וענין הגלות גרם שההכרח ללמד את הורה על פי דרך הגיון הפלפול. לבד מה שביארנו בספר שמות סוף פרשת קדש לי (יג,טז) שנדרשו אז לחרב של תורה לשננה כדי שיהא בזה כח ועוז לשמור כלל האומה ותכליתה. עוד יש ענין גדול ונעלה לעיקר ההוראה בישראל דכל זמן שהיו בארץ ישראל בבית ראשון אם לא הגיעו לאיזה פסק הלכה באיזה מקום, היתה המצוה לשלוח לבית המקדש כדכתיב כי יפלא ממך דבר וגו' וקמת ועלית וגו' ושם נתבררה ההלכה לאמתה של תורה או שהגיע על פי חקי הפלפול ועל זה כתיב (שם, פסוק ט) אל השופט אשר יהיה בימים ההם. והשופט היינו חוקר בעומק הלכה להוציא משפט לאורה. או ע"י סברא שיצא מכה"ג שעמד לפני ה' ועל זה כתיב אל הכהן אשר יהיה בימים ההם וכמו שביארנו באותה פרשה בס"ד. ולא עוד אלא אפילו לא הגיע הכה"ג לידי מעלה גדולה כזו ולא ראש הסנהדרין להיות שופט וחוקר בעמק הלכה. ג"כ היאך שיצא מאותו

מקום הנבחר כך הלכה ודבר זה למדנו ממה שכתבתי בשאלות פרשת משפטים [הנוספת בדפוס על שאלות הקודמות] אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע כתבת בתורתך וקמת ועלית. הרי בזמן שבית המקדש קיים. ובזמן שאין בית המקדש קיים מי ישפוט בין עמך ישראל? א"ל בעלי תורה דהכי כתיב על פי התורה אשר יורוך אי איכא תורה תורה יורוך כו'. והבאור הוא דכתיב באותה פרשה ועשית על פי הדבר אשר יגידו לך מן המקום וגו' על פי התורה אשר יורוך וכל זה הלשון מן המקום ההוא מיותר שהרי מיירי בזה המקום כמו שכתוב וקמת ועלית אל המקום וגו' וגם על פי התורה אשר יורוך וגו' כולו מיותר שהוא הוא דכתיב בפסוק הקודם על פי הדבר וגו'. אלא הכי קאמר במקום אשר יבחר סגי על פי הדבר לחוד אפילו בלי הוכחה מכח התורה ג"כ קיים הדין על פי דעת הסנהדרין באותו מקום הנבחר. אבל בזמן שאינו באותו מקום הנבחר אזי דוקא על פי התורה אשר יורוך.

ומשום הכי כשהגיע לערבות מואב הודיע משה רבינו לישראל ענין הגלות שנגזר עליהם ושעל כן מוכרחים לקבל עול תורה בזה הדרך כדי שלא יאבד דרך ההוראה בישראל.

(הרחב דבר: והנה מלשון זה הפסוק אמר מלאכי הנביא האחרון (ג,כב) זכרו תורת משה עבדי אשר צויתי אותו בחורב על כל ישראל חקים ומשפטים. רבוי דברים יש כאן. ומה צריך לומר אשר צויתי אותו בחורב על כל ישראל. אלא לא בא להזהיר על גוף תורה שבכתב והקבלות שבע"פ, כי אם על פלפולה של תורה שמתחלה נצטוה משה בחורב הוא לבדו ועתה יהיה על כל ישראל. או כפירוש השני אשר נצטוה על כל ישראל. ולא סודות התורה, על אלו לא הזהיר. וזהו שמסיים דיקא חקים ומשפטים.

ומה שהגיע להנביא להזהיר על זה הוא מפני שכל זמן שהיו ישראל בבית ראשון לא הרבו תלמידים ופלפולה של תורה ולהגדיל תורת העיון. עד שהגיע ליאשיהו המלך החסיד וראה בספר תורה שנמצא שמוכנים לילך גולה. ואיתא בירושלמי סוטה פ"ז שראה יאשיהו המלך הכתוב ארור אשר לא יקים את דברי התורה וגו' על זה קרע בגדיו ואמר עלי להקים. והיינו שראה הגלות גם התבונן כי בזה האופן שהיו גדולי ישראל בזמנו שלא הרבו תלמידים היה עלול שתאבד תורה מישראל ח"ו. על כן החזיק במעוזו. וכתב בדה"ב ויאמר יאשיהו ללויים המבינים לכל ישראל תנו את ארון הקודש בבית אשר בנה שלמה מלך ישראל אין לכם משא בכתף עתה עבדו את ה' אלהיכם ואת עמו ישראל. ופירשו חז"ל ביומא פרק הוציאו לו (נב,ב) שצוה לגנוז את הארון. ועדיין לא נתבאר מה שאמר עתה עבדו את ה' וגו' איזה עבודה הגיע עתה להם אלא משום שראה שידעך אור הארון ממקומו בקודש הקודשים וישראל יגלה מעל אדמתו ואין אור תורה זורח בחו"ל שיהא הסברא סגי לכוין את הלכה מדעת עצמו על כן הזהירם לעבוד את ה' ואת עמו ישראל. היינו שלא תהיה עבודתם את ה' בפני עצמה בהתבודדות וזהו הנקרא משא בכתב כמו שכתבתי בפרשת קדש. אלא עבודת ה' תהיה יחד עם עמו ישראל היינו ברבוי תלמידים להבין להם דרכי הלכה. ועפ"י דבר יאשיהו קמו החרש והמסגר אלף כולם עושי מלחמתה של תורה בימי יהויכין בן בנו כדתניא בספרי פרשת האזינו על הא דכתיב (מלכ"ב כד, טז) החרש והמסגר אלף כולם עושי מלחמה מה מלחמה עושין בני

אדם הזקוקין בזיקין ונתונים בשלשלאות של ברזל אלא כלם גבורים במלחמתה של תורה. ואחריהם באו אנשי כנסה"ג והזהירו עוד ואמרו שלשה דברים הוו מתונים בדין פירוש שלא להורות מצד הסברא אלא עפ"י עומק החקירה בכח ההכרח שאי אפשר לומר באופן אחר. וזהו עפ"י היות התלמוד במדרשות של תורה. והזהירו עוד והעמידו תלמידים הרבה. דמועיל לפלפולה של תורה כידוע מרבה ישיבה מרבה חכמה. ועשו סייג לתורה ע"י אסמכתות ובזה מתגדל הפלפול והחקירה ושומר את ההוראה שלא ימוט.

והנה בימי נביאים אחרונים חגי זכריה ומלאכי שבו לארץ ישראל בבית שני והיה לישראל מקום לחשוב שא"צ עוד להגדיל תורת החקירה בישראל ויהיו נסמכים בהוראה על אור בית המקדש כמו שהיה בבית ראשון. משום הכי בא מלאכי חותם הנבואה והזהיר את ישראל זכרו תורת משה עבדי וגו' וכמו שביארנו לעיל שהזהיר על דרך החקירה וחינוכי הלכה ע"י חקים ומשפטים. וידוע במגילה דט"ו א' דמלאכי זה עזרא הסופר וכתוב ביה בעזרא (ז,יא) סופר דברי מצות ה' וחקיו על ישראל. ואם היה כתוב סופר מצות ה' היתה המשמעות שהיה מונה תרי"ג מצות שיש בזה חכמה גדולה, אבל לשון דברי מצות ה' משמעו הפרטים שיש בכל המצות כמו דפירוש בירושלמי שקלים פ"ה על לשון משפחות סופרים שהיו סופרים פרטי הדינים בכל מצוה. ויותר משמע לשון סופר דברי מצות ה' כדאיתא בקדושין (ל,א) שהיה מונה אותיות בכל מצוה לדרוש על כל יתור וחסר הלכות חדשות. והיינו דברי מצות ה' הדיבור שבמצות ה'. וחקיו של עזרא מה שהעלה ע"י שהיה מחקק ומחדש הלכות על ישראל. לימד אותם לכל ישראל לעשות כן ומאז והלאה נתרחב כח תורה שבע"פ בכל דור ודור.

ושלמה המלך בספר משלי המשיל חלק התורה בזה האופן לעץ חיים ואמר עץ חיים היא למחזיקים בה ותומכיה מאושר, ופשוט לחז"ל דהיא התורה כדאיתא ברכות דל"ב ב' ועץ חיים תאוה באה אין עץ חיים אלא תורה שנאמר עץ חיים היא למחזיקים בה וגו' וכן הוא בירושלמי סוטה פ"ז ובכמה מקומות. שגידול תורת התלמוד הרי היא כגידול עץ חיים. דהעץ גדול וקיומו תלוי בעיקר שרשוהי בעומק הארץ אף על פי שאין נראה לעין כחות השרשים מכל מקום הכל מבינים שכן הוא דבלא זה היה האילן נעקר ונופל. ואח"כ יוצא העץ מן הארץ ביסוד עב הרבה. והוא היסוד שעליו העץ עומד ואינו נשבר ברוח. אח"כ גדל והולך והוא דק. ויש עץ שבאמצע גבהו יש כמה ענפים מתפשטים ואח"כ גדל עוד דק והולך ואח"כ עוד איזה ענפים מתפשטים וגדל עוד דק והולך עד שמגיע לתכלית האילן שיש הרבה ענפים לאין שיעור ברחבו וכל ענף נושא ענפים קטנים. כך היה גידול תורת הפלפול בישראל. מתחלה נחקק בלוחות השניות מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש וכמו שביארנו בס"ד בפרשת תשא ובפרשת עקב בענין הלוחות וזה היה שורש פלפול של תורה ואף על פי שאין לנו השגה היאך נכללו בלוחות כל זה אבל יש לנו להאמין על פי דיוקי המקרא שכך הוא וגם הדעת נותנת שאם לא היה בזה כח אלהי כבר היה נעקר ונופל ע"י רוחות קשים שעובר על זה הלמוד. ובימי משה יהושע עלה היסוד בפועל ע"י משה בערבות מואב ואח"כ יהושע ועתניאל ב"ק ומשפחות סופרים שהיו עמו. המה הניחו יסוד עב ממנו פנה ממנו יתד. ואח"כ נצער הרבה כח התורה

בישראל עד שמואל ודוד ושלמה שהמה הרחיבו כח פלפולה של תוורה. ושלמה הזהיר בספר משלי הרבה על זה. אחריו חזר להיות גדל דק ומעט עד יחזקיהו המלך שחובל עול מפני שמנה של תורה (סנהדרין צד,ב) ושוב נצער עד יאשיהו ומשם והלאה נתרחב לאין תכלית. וכל ענף בזה הדרך נושא ענפים הרבה. זהו כלל ענין הנעלה הלז. אשר הוא יסוד ושורש תורת התלמוד הקדוש.)

פרק א, ד

דאחרי הכתו את סיחון מלך האמרי אשר יושב בחשבון ואת עוג מלך הבשן אשר-יושב בעשתרת באדרעי:

אחרי הכתו וגו'. דלפני זה אפילו אחר שהכו את סיחון וישבו בעבר הירדן בחשבון ובכל בנותיה עדיין היו טרודים ומזהרים מעוג וחילו. ושמעתא בעי צילתא (מגילה כח,ב) ולא עת להטריד את ישראל בעומק הלכה עד שהכה גם את עוג וישבו במנוחה.

פרק א, ה

הבעבר הירדן בארץ מואב הואיל משה באר את-התורה הזאת לאמר:

הואיל משה באר את התורה. פרש"י בשבעים לשון. ולמד רבינו זה הפירוש מדאיתא בסוטה (לה,ב) דאתיא באר באר דכשם שהקים יהושע אבנים וכתב בע' לשון שנאמר באר היטב כך עשה משה והקים אבנים וכתב בע' לשון. וכן הוא בבני ראובן (מט,ב) שדבר משה את התורה בשבעים לשון שנאמר באר. אבל ברור שאין זה פשט המקרא אלא כונה שניה ודרש שהיה גם זה בכלל באר משה. אבל לא היה נצרך זה אלא בשביל אוה"ע ולא לישראל. וכאן עיקר הביאור היה לישראל ועל זה הוכיחן ברוב דברים. אבל בספרי תניא באר את התורה הזאת אמר להם כבר אני סמוך למיתה מי ששמע פסוק אחד ושכחו יבא וישננו מי ששמע פרשה אחת ושכחה יבא וישננה. וגם זה צריך ביאור אם שכח פסוק ופרשה הלא ספר התורה מונח יבא ויראה. וגם מאי וישננה. ותו, אינו מובן כפלות הדברים פסוק אחד פרשה אחת מה לו פסוק או פרשה.

אבל בהקדמה לפירוש המשניות להרמב"ם הביא ברייתא זו בזה הלשון כל ששכח הלכה אחת יבוא וישנה וכל שיש לו לפרש יבא וישנה. וגם כאן שי טעות הדפוס וצריך לומר וכל ששכח פרשה אחת יבא וישנה. וא"כ צריך להיות בספרי שלפנינו מי ששמע הלכה אחת ושכחו כו' וענין שני דברים אלו. דהספרי סובר שמכבר למד משה רבינו לישראל מקור ההלכות מקראי ודרשי דקראי להלכה. אלא שמא נשכח ממי הלכה אחת מקורה מתורה שבכתב. או מי ששמע פרשה אחת פירושה ודקדוקה על תכליתה ושכח ויבא וישן וידוע דפלפול התלמוד מיקרי שינון. זהו דעת הספרי ולפי הברייתא שבמסכת חגיגה וסוטה הנ"ל שנשתלש התורה בערבות מואב מבואר שלא למד עדיין משה לישראל חקרי הלכות והדרשות עד שבאו לערבות מואב החל משה לבאר את התורה הזאת. היינו גם המקרא ביאר איך

לדקדק באותיות ולדרשן. גם במקור הלכות והמשניות שלמדן עד כה ביאר היאך הם נלמדים מן התורה.

ומעתה נבוא ללשון הואיל משה דפרש"י והוא מספרי שהוא לשון התחלה וא"כ יכול להיות שמתחלה ניתן זה הדרך ללמד ישראל בערבות מואב. וכאן החל להקים חובתו. ולדעת הספרי שכבר למדם. הפירוש הואיל החל לזרזם שלא יהא נשכח מהם ויוסיפו לקח. אבל לר' יוסי בר' חנינא בנדריהם הנ"ל שמשה נהג בה טובת עין. יש לפרש הואיל מלשון רצה. שבע"מ רצה לנהוג בה טובת עין ליתן לישראל. והקב"ה הסכים על ידו והופיע עליו בדברי נבואה במוסר טוב לישראל לקבל עול זה הלמוד עד שנכרת על זה הברית.

(הרחב דבר:) ואלו לא נהג משה טובת עין ולא היה נותן מצות חקים ומשפטים בזמנו לישראל, היה ניתן ע"י עזרא וכדאיתא בסנהדרין דכ"א ב' תניא ראוי היה עזרא שתינתן תורה על ידו לישראל אלמלא קדמו משה. במשה הוא אומר ומשה עלה אל האלהים ובעזרא הוא אומר הוא עזרא עלה מבבל כו' במשה הוא אומר ואותי צוה ה' בעת ההיא ללמד אתכם חקים ומשפטים בעזרא הוא אומר כי עזרא וגו' וללמד לישראל חק ומשפט. ואין הכונה עיקר נתינת הלוחות ותורה שבכתב. דלזה בודאי היה משה מיוחד באשר לא קם כמוהו נביא בישראל אלא דרך הפלפול היינו חקים ומשפטים. וגם זה דייק התנא שתנתן התורה על ידו לישראל. פירוש עיקר מה שלימד הקב"ה חוקי התורה והגינה למשה לא היה אפשר אלא על ידו וזה הכח ניתן למשה יחד בשעת לוחות ראשונות כמבואר בכתוב ואותי צוה ה' בעת ההיא חקים ומשפטים ועוד כמה מקראות מבואר בספר שמות אבל הלמוד לישראל זה הדרך אלמלא ניתן למשה זה הכח היה ניתן ע"י עזרא. והיה נכרתת הברית על זה אז בימי עזרא כי אז היה יסוד לגלות החל הזה שההכרח לנו להגיע לזה הלימוד כמו שכתבתי. וגם עתה היתה יד ה' על עזרא והרחיב הלמוד הזה לאין תכלית.)

פרק א, ו

וה' אלהינו דבר אלינו בחרב לאמר רב-לכם שבת בחר הזה:

ה' אלהינו. אלו התחלת דברי כבושים שהקדים משה רבינו לזה הלמוד העמוק שהעמיס על ישראל. ובתוך התוכחה הנוגע לענין הגיע לשאר דברים שיש בהם מוסר ויראת ה'. רב לכם שבת בהר הזה. הרי היה קשה לפניו ית' העיכוב שלכם אפילו בהר הנבחר והנעלה כי היה חפץ למהר להכניסם לארץ.

פרק א, ז

זפנו וסעו לכם ובאו הר האמרי ואל-כל-שכניו בערבה בחר ובשפלה ובנגב ובחוף הים ארץ הכנעני והלבנון עד-הנהר הגדל נהר-פרת:

פנו וסעו לכם ובאו הר האמרי. דאף על פי שלבסוף לא באו מתחלה דרך הר האמורי שהוא הר יהודה בדרום ארץ ישראל משום דיושבי שער לא הניחו. אבל אם היו נכנסים אז לא היו

מעכבים כמו שכתבתי לעיל ב' ואף על פי שקשה לכבוש מתחלה דרך ההר כמו שכתבתי להלן ל"ג י"ט מכל מקום באשר היה אז הכל בדרך נס ולא בעצה וגבורה למלחמה. ובדרך נס שחו גבעות עולם. והיה הדבור שיהלכו דרך הר האמורי ואחר כן ירדו בערבה ומשם בהר שהוא הר המלך בשבט יוסף ומשם ובשפלה הוא גליל התחתון ומשם ישובו ובנגב שהוא דרום ארץ ישראל ביהודה.

ואף על פי שאינו כדרך כובשי הארץ דתחלה מטהרים יסודות הארץ במקום שבאים בראשונה ואח"כ הולכים הלאה ולא להיפך להניח אחוריהם את השונא ויכולים להקיפם מפנים ומאחור. אבל כל זמן כשנלחמים בדרך הטבע מה שאין כן אם היה בדרך נס לא יפלא כל דבר. והכי תניא בספרי על זה הפסוק. כשאתם נכנסין לארץ אין אתם צריכין כלי זין כו'.

פרק א, ח

חָרָאָה נָתַתִּי לְפָנֶיכֶם אֶת-הָאָרֶץ בְּאוֹרְשׁוֹ אֶת-הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וְלְיַעֲקֹב לָתֵת לָהֶם וּלְזָרְעָם אַחֲרֵיהֶם:

נתתי לפניכם את הארץ באורשו. אין אתם צריכים לזכות בה ע"י שיכלו יושבי הארץ ותהי הארץ הפקר מאין יושב. וא"כ יהיה נצרך קנין חזקה כל מקום בפני עצמו כדין הפקר כדאיתא בב"ב (נד,א). לא כן, אלא היא במתנה לכם. מעתה בביאה וישיבה במקום אחד קונים כל הארץ שסביבה כדאיתא בקדושין (כז,א) משום דסדנא דארעא חד הוא. ועיין מה שכתבתי בספר במדבר ל"ג נ"ג.

פרק א, ט

ט וְאָמַר אֲלֵכֶם בְּעֵת הַהוּא לֹא-אֹמַר לֹא-אוֹכֵל לְבָדִי שְׂאֵת אֶתְכֶם:

בעת ההיא. עוד יבואר לפנינו בפסוק י"ב באיזה עת מדבר.

לא אוכל לבדי שאת אתכם. היינו מלוי צרכים כאשר ישא האומן את היונק. והנה נוח לגדל יונק שנגרר אחר דעת האומן מה שהוא בעצמו מבין צרכי היונק ויותר משהאומן מבין אין היונק מבקש מה שאין כן יונק שדעותיו משונות מדעת האומן אין האומן יכול לישא משאו. כך נוח לגדול הדור לישא משא הצבור כשאין להם דעות משונות מדעת המנהיג, ממה שהוא מבין ומשכיל מה שהדור נצרך לכך ביותר. אבל כשיש להם דעות משונות וכל אחד אומר כך נצרך להיות, אין גדול הדור יכול לישא משאם. וזהו שהוכיח משה את הדור שגם אז בחורב הבין שדעותיהם משונות מדעותיו, ואין בדעתם ורצונם להיות נגררים אחר דעת משה. וזה הספור הגיע למוסר שיבא אח"כ בדבר מרגלים, שהוא עיקר תוכחה לענין. ויבואר להלן (פסוק כב) דבקשתם למרגלים היתה שאינם רוצים ליכנס לארץ ישראל בדרך נס"י אלא בדרך הטבע. וזה הגיע משום שלא היו נגררים אחר דעת משה לגמרי, משום הכי אף על פי שבעודם בחורב לא עלה על דעתם לשלוח מרגלים לא משום שנמשכו אחר דעת משה בלי לב, אלא משום שאז היו סבורים בעצמם שראויים להסמך על נס. אבל אי היו באמת אז

נגררים אחר דעת משה בלא לב ולב, שוב לא היו חושבים דעות אם ראויים להסמך על נס או לא ולא היו מגיעים לבקשת מרגלים.

פרק א, י

י'ה' אֱלֹהֵיכֶם הַרְבֵּה אֶתְכֶם וְהִנֵּכֶם הַיּוֹם כְּכֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם לְרַב:

הרבה אתכם. בכמות.

ככוכבי השמים לרוב. באיכות. דאף על פי שלא היה כל דור המדבר גדולי הערך מכל מקום היו הרבה גדולי הערך יותר משארי דורות. וזהו לרוב הרבה מכם המה ככוכבי שמים. וכבר נתבאר בספר בראשית (כב, יז כו, ד) דמשמעות ככוכבי השמים הוא מאיר ומזהיר את הדור. ועיין עוד להלן (י, כב). ואמר משה כל זה דמשום שיש בהם הרבה גדולי דעת על כן קשה לסבול צרכיהם.

פרק א, יא

י'א'ה' אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵיכֶם יֹסֵף עֲלֵיכֶם כָּכֶם אֶלֶף פְּעֻמִּים וַיְבָרֶךְ אֶתְכֶם כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר לָכֶם:

יוסף עליכם. בכמות.

ויברך אתכם. באיכות.

כאשר דבר לכם. תניא בספרי כחול הים וכדגי הים וככוכבי השמים. פירוש שדבר ה' לאבות ברכה ברבוי בכמות הוא כחול הים וכדגי הים ובאיכות הוא ככוכבי השמים שאמר לאברהם.

פרק א, יב

י'ב'אִיכָה אִשָּׁא לְבִדִּי טְרַחְכֶם וּמִשְׁאָכֶם וְרִיבְכֶם:

איכה אשה לבדי. באותו העת שאמרתי לא אוכל לבדי שאת אתכם. שהוא משא הנהגות הכלל במלוי צרכיהם אמרתי ג"כ איכה אשא לבדי וגו' שהוא מעין משא הנהגה אבל ענין אחר כאשר יבואר. והנה במדרש (בני ראובן, א, י) פליגי בעת ההיא (פסוק ט) באיזו עת ר' יוחנן אמר בעת יתרו שכך כתיב כי כבוד ממך הדבר וגו' ר' חייא אמר בעת מתאוננים שנאמר לא אוכל אנכי לבדי לשאת את כל העם הזה. והוא פלא. שהרי מנוי הדיינים הכתוב בזו הפרשה אינו ענין למנוי סנהדרין דמתאוננים. אלא פשוט לחז"ל שאין כאן כפילות דברים לא אוכל לבדי שאת אתכם. והדר אמר איכה אשא לבדי. אלא שני ענינים הן. משא הראשון היינו מלוי צרכיהם דמיירי במתאוננים. איכה אשא לבדי הוא ענין אחר, שמפרש טרחכם וגו'. מעתה פליגי ר' יוחנן אמר דאמירה ההיא בשני דברים היה. בעת דבר יתרו בחורב ממש. וגם אז הבין שקשה לישא משאם במלוי צרכיהם אלא שלא הגיעה השעה עדיין להתגעגע לפני ה' ולבקש עזר עד שהגיע לקברות התאווה. ור' חייא סבירה ליה להיפך דמה שכתבתי בפרשה יתרו ויבחר משה וגו' לא היה מיד אלא כשהגיע לקברות התאווה אז אמר לישראל שני דברים הללו. ולפי דעת ר' חייא צריך לפרש ענין בעת ההיא לכאן דמיירי בחורב וגם להלן כתיב ונסע

מחורב דגם בעת שעמדנו בחורב והיינו ראויים ליכנס בדרך נס כל המהלך עד שבאנו לקדש ברנע. מכל מקום לא הייתם נגררים אחר דעת משה בלי שום חקירה עד שהגיע שצעקתו אח"כ מנהמת לבי לא אוכל לבדי וגו'. ומשמעות בעת ההיא כל המשך שהיו בתור אנשי המעלה להתנהג במעמד נסיי.

טרחכם ומשאכם וריבכם. יפה כתב הרמב"ן ז"ל שהוא נגד שלשה דברים שאמר ליתרו שהוא עושה לעם. אבל לא כמו שמפרש הוא ז"ל טרחכם למוד תורה והלכות ומשאכם הוא תפלה מלשון ונשאת תפלה וגו' שאין הסדר עולה כמו שאמר שם (שמות יח, טו-טז) וגם אין זה משמעות משאכם. אלא להיפך. וכמו שהוספנו שם על דברי הרמב"ן שיתרו הוסיף עבודה למשה בשני ענינים אלו. דמשה היה נהוג רק לדרוש את ה' היינו לדעת מה שיהיה ולא לבקש תפלה על כל צרה שלא תבוא. ואמר יתרו שיש לו להתפלל עבורם ג"כ. וכן לא היה נוהג אלא להודיע חוקי האלהים ותורתיו שזה לא אפשר בלעדי משה המקבל הראשון מפי הגבורה. מה שאין כן דרכי דרך ארץ כמו ביקור חולים וקבורת מתים ועוד. זה היה אפשר להעמיס על אחרים ויתרו א"ל שגם זה יעמיס על עצמו לעשות סדר יפה בכל שבט כפי היאות. ורק יקל מעליו עסק דיני משא ומתן שבין אדם לחבירו. וכתוב שם וישמע משה לקול חותנו ויעש כל אשר אמר ופירשנו במה ושהוסיף עליו משא. והנה לא בשעה אחת ולא ביום אחד נעשה ענין מנוי הדיינים בישראל אלא אחר שהעלה משה על עצמו איזה עת שני ענינים אלו שהעמיס יתרו עליו ונתרבה עסקיו בישראל. אח"כ בא ואמר איכה אשא לבדי טרחכם מה שכל אחד מטריח להזדקק לצרותיו להתפלל עבורו ולהביאו דבריו אל ה'. משאכם משמעו מה שהם ראויים לשיא. כמו טרחכם מה שהם מטריחים וריבכם מה שהם רבים זה עם זה. כך משאכם מה שהם נושאים. והיינו שהעמיס על עצמו לכלכל מה שהיה נושאים תחלה להנהיג עניני גמ"ח אבל טורח למוד חוקי ה' ותורתיו זה לא נחשב למשא כלל שהרי בזה היתה שכינה מדברת מתוך גרונו של משה. אפילו בלמוד הלכות היה סיוע נפלא מן השמים שהיה קולו נשמע על כל ישראל כמו שכתבתי בספר שמות י"ט ו"ט ובמקום סיוע מלמעלה אין עייפות ואין כושל.

פרק א, יג

יג הָבוּ לָכֶם אֲנָשִׁים חֲכָמִים וְנְבִיִּים וַיְדַעִים לְשִׁבְטֵיכֶם וְאֲשִׁימָם בְּרָאשֵׁיכֶם:

הבו לכם. אתם תבחרו מביניכם.

חכמים. כבר נתבאר בספר בראשית (מא, לג) דשם חכם הונח על שתי הוראות:

א' שלמד הרבה.

ב' מי שהוא בר שכל להשכיל איך לעשות.

וכך פירוש הפסוק בדניאל (ב, כא) יהב חכמתא אוקים גירסא בסיעתא דשמיא או למוד כל החכמות. לחכימין למי שהוא בר שכל ויודע איך להתנהג בחכמתו ושני דברים אלו נכלל בשם חכמים.

ונבונים. הן המה מחדשים בהלכה מדעת עצמם.

וידועים לשבטיכם. המה יראי ה' אשר באמת אין לאדם ידיעה ברורה מה בלב חבירו רק ממה שרואה שרוח הבריות נוחה הימנו מסתמא גם רוח המקום נוחה הימנו. ומי שיש בו יראת שמים דבריו נשמעין לבריות וכל זה נכלל ב'וידועים לשבטיכם' - שראויים המה לכך. **ואשימם.** לשון שררה כמו שום תשים עליך מלך (להלן יז, טו).

פרק א, יד

יֵד וְתַעֲנוּ אֹתִי וְתֹאמְרוּ טוֹב-הַדְּבַר אֲשֶׁר-דִּבַּרְתָּ לַעֲשׂוֹת :

טוב הדבר אשר דברת לעשות. שתעשה אתה בעצמך ולא אנחנו. דהנהגת הדור אף על פי שהוא למשא מכל מקום מחלקת כבוד להנושא. ויש אדם דאהבת הכבוד מכרעת עול המשא ויש להיפך ומי שבאמת אהבת הכבוד גדולה אצלו אף על פי שהוא מתגעגע על משאו ואומר להקל משאו ע"י אחרים מכל מקום יוכל להיות שלבו אין כפיו. וא"כ אין דרך ארץ ליתן לו אנשים הראויים לכך שנראה בזה שמבקשים להקל בכבודו משום הכי ענו גם המה למשה אין אנחנו יכולים לעשות כזה בפועל אם רצונך לעשות בעצמך טוב הדבר. והיה זה הספור כמה היו מסופקים בדעת משה וחושדים אותו שאין לבו כפיו.

פרק א, טו

טו וְאָקַח אֶת-רֵאשֵׁי שְׁבֻטֵיכֶם אֲנָשִׁים חֲכָמִים וְיָדְעִים וְאֶתְּן אוֹתָם רֵאשִׁים עֲלֵיכֶם שְׂרֵי אֲלָפִים וְשְׂרֵי מֵאוֹת וְשְׂרֵי חֲמִשִּׁים וְשְׂרֵי עֶשְׂרֵת וְשֹׁטְרִים לְשֻׁבְטֵיכֶם :

ואקח. אני בעצמי.

חכמים וידועים. ולא נבונים. דאחר שמשה בעצמו לקח לא היה אפשר לו אלא לדעת חכמתו של כל אחד מה שאין כן תבונה שהוא לחדש דבר לא היה אדם שפתח דבריו לחדש דבר הלכה לפני משה ולא נודע כי הוא נבון עד בואו לשבטו ואהלו משום הכי לא לקח כי אם חכמים. **וידועים** שידוע היה למשה שרוח הבריות נוחה הימנו. ע"י מה שהיה מקלקל עניניהם בתורת יועץ וגדול מהם אותו הראש לקחתיו.

ואתן אותם. האי אותם נראה מיותר. ותו וכי שרי חמשים ושרי עשרות היו ג"כ תחלה ראשי שבטים? אלא יש לפרש אותם עפ"י שתי כוונות. אותם ממש. וגם אתם כמו עמם. [ועיין ויקרא יז, ה ולהלן ד, ד] דעם ראשי שבטים שהיה תחלה הצטרף משה עמהם ועשו ראשים. שרי אלפים ושרי מאות וגו'. היינו המה בחרו ראשי אלפים. והראשי אלפים בחרו מאלפיהם שרי מאות וכן כולן. וכמו שכתבתי בספר שמות י"ח כ"א. ומכל מקום מתפרש האי ואתן אותם ראשים כמשמעו ג"כ שיהיו דנים גם בעל כורחם כדין תורה. והיינו עליכם. **ושוטרים לשבטיכם.** בכל שבט משרתים אחרים בינם ובין השופטים שלהם.

פרק א, טז

טז וְאֶצְוָה אֶת-שְׁפָטֵיכֶם בְּעֵת הַהוּא לֵאמֹר שְׁמַע בֵּין-אֲחֵיכֶם וּשְׁפֹטֶתֶם צְדָק בֵּין-אִישׁ וּבֵין-אָחִיו וּבֵין גְּרוֹ :

שמוע בין אחיכם. תשמעו או שמעו מיבעי. ובגמרא דרשו מזה שהבעל דין אסור ג"כ להשמיע טענותיו לפני הדיין עד שיהיה בין אחיכם היינו שיעמדו שניהם במשפט ומרומז במלת שמוע מבנין הכבד שמע. ובשאלתא הנוספת דרש מזה הדיוק דאפילו דבר קל כל שהוא אסור לשמוע מבעל דין לפני בוא שכנגדו. וכך כתב הרמב"ם הלכ' סנהדרין פכ"א ה"ז אסור לדיין כו' אפילו דבר אחד אסור שנאמר שמוע בין אחיכם. מפרשי שמוע. שמועה כל שהיא. ולפי הפשט הכי פירושו דמלבד שמיעת הטענות מפיהם, ראוי להטות אזן לדברים שיוצא מביניהם ולקלוט האמת, ובזה יש להבין דין מרומה וכדומה, יותר ממה שנשמע הטענות שבאים בהכנה לטעון כך וכך, וזהו שמוע בין אחיכם. מה שמדברים בינם לבין עצמם.

בין איש ובין אחיו ובין גרו. משמעו כמו שהיה כתוב בין איש שתי פעמים. בין איש ובין אחיו. בין איש ובין גרו. והכוונה שיהא שוה בעיניכם אם באים שני אנשים שוים בערכם כאיש ואחיו אם באים איש חשוב וגרו שהוא פחות הערך נגדו מכל מקום תשפטו כולם בצדק.

פרק א, יז

יז לא-תכירו פנים במשפט כקטן כגדול תשמעון לא תגורו מפני-איש כי המשפט לאלהים הוא והדבר אשר יקשה מכם תקרבון אלי ושמעתיו :

לא תכירו פנים במשפט. היינו לשמוע משפטו תחלה. אלא כקטן כגדול תשמעון. לשמוע תביעת הקטן ותביעת הגדול בשוה. וממילא למדנו דמי שבא תחלה לדין הוא קודם כדאיתא שלהי מסכת כתובות (קה,ב).

לא תגורו מפני איש. מלשון אגר כדאיתא בסנהדרין (ז,א). ולפי הפשט לא תאגורו המשפט מלשמוע הטענות ולחקור הדין. **מפני איש** שבא איש נכבד לידך ונדרש לקבל פניו ולהתרועע עמו.

כי המשפט לאלהים הוא. וכבודו ית' גדול מכבוד האיש.

תקרבון אלי. נו"ן הנוסף להקטין הענין. שאין צריך להקריב כל המשפט לפני הגדול אלא אותו הקושי שבלבבם, והמה שומעים מפי הגדול, ושבים להיות דיינים ולגמור הפסק. ועיין שמות י"ח כ"ו.

פרק א, יח

יח וְאֶצְוָה אֶתְכֶם בְּעֵת הַהוּא אֶת כָּל-הַדְּבָרִים אֲשֶׁר תַּעֲשׂוּן :

את כל הדברים אשר תעשון. להכין צרכי הנסיעה למדבר. וכתוב תעשון להקטין דבאמת נעשה הרבה בהכנה נסית ולא בכח ידיהם.

פרק א, יט

יִטְוֹסַע מִחֶרֶב וַיִּנְלֶךְ אֶת כָּל-הַמְדַבֵּר הַגָּדוֹל וְהַנּוֹרָא הַהוּא אֲשֶׁר רָאִיתֶם דְּרֹךְ הַר הָאֱמֹרִי כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֱלֹהֵינוּ אֲתָנוּ וַנְּבֹא עַד קִדְשׁ בְּרִנֵּעַ:
כאשר צוה. ללכת דוקא בזה המהלך המסוכן מאד ולא דרך אחר שידוע להולכי מדברות שאינו מסוכן כ"כ.

פרק א, כ

כַּוְּאֵמַר אֲלֵכֶם בְּאַתֶּם עַד-הַר הָאֱמֹרִי אֲשֶׁר-ה' אֱלֹהֵינוּ נָתַן לָנוּ:

ואמר אלכם וגו'. אני אמרתי ולא הקב"ה אמר אז כמו שאמר בחורב. שהוא ית' ידע משבאו לקדש ברנע מחשבות לבבם שמהלך הנסיי למשא עליהם באשר מוכרחים כמו כן להתהלך בדרך הקודש להיות נזהרים בדבור רע מה שמדברים בינם לבין עצמם. והכל דומה כאלו מדברים באזני ה' וחמת מלך ית' מלאכי מות כאשר היה בקברות התאוה ועוד. ומשום הכי מוכרחים להתנהג בדרך הטבע וא"כ יהיו נצרכים למרגלים וכמו שביארנו ראש פרשת שלח (יג,ב) משום הכי לא אמר ה' אז עלה רש אך משה אמר גם בקדש ברנע.

פרק א, כא

כַּאֲרָא נָתַן ה' אֱלֹהֶיךָ לְפָנֶיךָ אֶת-הָאָרֶץ עַל־הָרֶשׁ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה' אֱלֹהֵי אֲבֹתֶיךָ לְךָ אֶל-תִּירָא וְאֶל-תַּחַת:

עלה רש. בנקל כאדם שבא בירושה שעזב לו אביו.
כאשר דבר ה'. בחורב בואו ורשו וגו' (לעיל פסוק ח).
אל תירא. לעשות מלחמה עם האמורים.
ואל תחת. שלא תהיו נשברים בלב מלשון פן אחתך לפניהם (ירמיה א,יז).

פרק א, כב

כַּבּוֹתְקָרְבוֹן אֵלַי כְּלֵכֶם וַתֹּאמְרוּ נִשְׁלַח אֲנָשִׁים לְפָנֵינוּ וַיַּחְפְּרוּ-לָנוּ אֶת-הָאָרֶץ וַיֵּשְׁבוּ אֲתָנוּ דִּבֶּר אֶת-הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר נִעְלָה-בָּהּ וְאֶת הָעָרִים אֲשֶׁר נִבְּא אֲלֵיהֶן:

ותקרבון אלי כלכם ותאמרו נשלח אנשים לפנינו ויחפרו לנו את הארץ וישבו אתנו דבר את הדרך אשר נעלה-בה ואת הערים אשר נבא אליהן:
ותקרבון אלי כלכם. פרש"י בערבוביא. ולהלן הוא אומר כו'. כל זה מן המדרש. ולכאורה אינו ענין זה המוסר על דבר קל שהוא רק חסרון דרך ארץ בעוצם תוכחה על דבר החמור מעשה המרגלים. ואמר חתני הגאון מוהרי"ץ זצ"ל שבא זה המוסר להגדיל התוכחה לעיקר מעשה מרגלים. באשר היה להם להתנצל אשר מתחלה לא היה בזה פסול מחשבה כמו שכתב הרמב"ן ז"ל ורק אח"כ ע"י השלוחים הרשעים שקלקלו הדבר. על כן הראה להם משה שלא כן הדבר. דבענין שבאמת הוא טוב. הוא מתהלך מתחלה במסילת דרך ארץ. מה שאין כן בענין שתוכו רע. אז רגלים ממהרים לרוץ בשבילים שאינם מתוקנים. ועל כן כאשר ראיתם מראש שאינו הולך בדרך ישר ונוכח. היה לכם להבין שסופו להחמיץ ולקהות שנים. כל זה לפי אותו מדרש. אמנם לפי הפשט משמעות כלכם שבכאן בהסכמת כולם ופשיטא שלא באו

למשה ששים רבוא לדבר. אלא אפילו לפי המדרש הפירוש שלוחים מכל אופני אנשים היינו פשוטים ומכובדים ת"ח ועמי הארץ. אבל לפי הפשט הלכו ראשי העדה בשליחות ובהסכמת כל העם מקצה. מה שאין כן בעמדם לפני הר סיני ובאותו מעמד אחר שהפסיק קול רעש עשרת הדברים. ועוד לא הספיק השעה להתאסף ולחקור דעת ההמוני. ורק בעמידת הראשים לפני הר סיני שהיו המה והזקנים סמוך יותר להר מכל העם וכל העם מאחוריהם כמו שכתבתי בפרשה יתרו. אז הלכו הראשים מדעת עצמם. ומובן היה להם שכמו שהמה חתו וייראו מפני פחד אותו מעמד כל שכן המון העם הפחותים מהם, משום הכי לא שאלו דטעם והלכו מדעת עצמם על כן כתיב על שמם.

ויחפרו לנו גו' לא כתיב ויראו את הארץ. שהמה לא שלחו לראות אם טובה אם רעה אלא כמו שכתב הרמב"ן ז"ל. שלא שלחו רק לראות איך לכבוש את הארץ בדרך היותר בטוחה. וכמו שפירשנו בפרשה שלח (יג,ב) שלא רצו ליכנס בדרך נס נגלה שקשה היה להם הנהגה מסוכנת הלזו, על כן כתיב לשון חפירה שהוא לראות במסתרים לדעת סתרי המדינה כדרך מרגלים.

פרק א, כג

כג וַיִּיטֹב בְּעֵינֵי הַדָּבָר וְאָקַח מִכֶּם שְׁנַיִם עֶשְׂרֵי אַנְשִׁים אִישׁ אֶחָד לְשִׁבְט׃

וייטב בעיני הדבר. כי גם משה רבינו הבין שדרך הקודש שדרכו עד כה קשה לישראל לעמוד בה ולקום שלא יכשלו כרגע. כאשר היה באמת עד קדש ברנע.

ואקח מכם. באשר לתכלית שאמרו הם לראות אופני הכבוש. היה טוב יותר לשכור שלוחים שאינם מישראל כמו מן ערב רב וכדומה בקיאים בדרך מלחמה וכבוש עוד יותר מהם. וגם לא היה יראים כ"כ להתהלך בארץ, ולא היו נכרים שהמה שלוחי ישראל. אבל משה רבינו ידע דעפ"י דרך הטבע קשה היה הכבוש אם לא בחזוק אמונה ובטחון בה' בצירוף חשק לנחול זו הארץ הטובה. וכל זה אי אפשר לעשות ע"י אנשים זרים רק מכם שאגב יראו נעימות הארץ ופריה כמו שצוה אותם בפרשה שלח למען יהי חן הארץ על בניה אלה. וגם כסבור שהשלוחים ימצאו חזוק הלב כמו שעשה כלב בהכנסו לחברון. כמו שכתבתי שם ובפרשה מטות (לב,יב). ובזה ידוע ברור שתכבש הארץ במו שפירשנו שם. ואלו עשו כן כל השלוחים היתה בזה תועלת נעלה לבטחונם בה' וחזוק לב ישראל מה שלא היה אפשר לדעת ע"י אנשים זרים שאינם רואים רק גשם החומות והאדם שבה.

פרק א, כד

כד וַיָּבֹאוּ עַד נַחַל אֲשַׁכּוּל וַיִּרְגְּלוּ אֹתָהּ׃

ויבאו עד נחל אשכל וגו'. כבר פירשנו בפרשה שלח (יג,כב) ובפרשה מטות (לב,יב). דתחלת ביאה היה של כלב בחברון ואח"כ היה תור הארץ ע"י פיזור של י"ב אנשים.

פרק א, כה

כה וַיִּקְחוּ בְיָדָם מִפְּרֵי הָאָרֶץ וַיֹּרְדוּ אֵלֵינוּ וַיֵּשְׁבוּ אִתָּנוּ דְבַר וַיֹּאמְרוּ טוֹבָה הָאָרֶץ אֲשֶׁר-הִיא אֱלֹהֵינוּ נָתַן לָנוּ:

טובה הארץ. כן הוא שאמרו כלם כן וכמו שכתב הרמב"ן. ואדרבה יהושע וכלב אמרו (במד' יד, ז) טובה הארץ מאד מאד. הכניסו קוץ באליה שבה בכונה פנימית ברצון ה'. אבל המרגלים בכלל אמרו רק שהיא טובה בפריה באין מחסור רק שקשה הכבוש.

פרק א, כו

כו וְלֹא אָבִיתֶם לַעֲלֹת וּתְמַרוּ אֶת-פִּי ה' אֱלֹהֵיכֶם:

ותמרו את פי ה'. שצוה לכבוש הארץ וזו היתה מצות עשה ולבטוח בו.

פרק א, כז

כז וּתְרַגְּנוּ בְּאֱהָלֵיכֶם וּתֹאמְרוּ בְּשִׁנְאֵת ה' אֶתְנוּ הוֹצִיאָנוּ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לְתֵת אֶתְנוּ בְּיַד הָאֱמֹרִי לְהַשְׁמִידָנוּ:

בשנאת ה' אתנו וגו'. יש להבין איך עלה על הדעת לחשוב ולדבר כזאת אם רצון ה' להשמידם למה היה לו להוציאם ממצרים ולהביאם לכנעני. ואם חשבו שהקב"ה אוהב את הכנענים באהבה עזה לעשות להם זה הנחת רוח אין שטות גדול מזה. ומה חשבו על ה' במה שהבטיח לאברהם יצחק ויעקב את הארץ, וגם התורה שניתנה בקולות וברקים מה תהא עליה.

אבל האמת שידעו בברור שהקב"ה יתן את הארץ לדור שאחריהם ולהם ובשבילם ניתנה התורה ורק שחשבו כי את הדור ההוא שהמרו את ה' גם במצרים אותם שנא. ואם היה מאבידם במצרים או במדבר איך היה מנהיג את הטף לבדם על כן הוציא גם אותם ויביאם לארץ ישראל ושם ישמידום הכנענים. והטף ישארו בארץ ישראל. ואז תהיה השגחתו ית' עליהם לעשות אותם לו לעם. ולהאביד את הכנעני ובדור אחר ימח שמם. וזה מובן מלשון שאמרו ולמה ה' מביא אותנו אל הארץ הזאת לנפול בחרב נשינו וטפנו יהיו לבז. ומאין ידעו שיהיו לבז ולא להריגה. וגם לשבי מיבעי כלשון המצוי על בני אדם. מה שאין כן לבז משמעו כמה פעמים שבוזזים את נכסיהם ולא את עצמם. אלא היינו דבריהם שפירש משה. שכסבור שהם הנשים והטף ישארו בהשגחה פרטית רק הנכסים יהיו לבז עד שיגיע העת.

פרק א, כח

**כחֲאָנָה אֲנַחֲנוּ עֲלֵימָּ אַחֲיֵנוּ הַמָּסוּ אֶת-לִבְבָנוּ לְאֹמֵר עִם גְּדוֹל וְרֹם מִמֶּנּוּ עָרִים גְּדוֹלֹת וּבְצוּרֹת
בְּשָׂמַיִם וְגַם-בְּנֵי עֲנֻקִים רָאִינוּ שֵׁם :**

אנה אנחנו עלים וגו'. זו היתה ראייה וטענה לדבריהם אם היה באמת רצון ה' שיהיו כובשים לא היה נמס לבבם ע"י עם גדול ורם ובני ענק. וכי לא טוב היה שיהיה דבר בגבורי מלחמה אלו ובני ענק. אלא שזהו רצון ה' שיהיו נשמדים.

פרק א, כט

כט וְאֹמֵר אֲלֵכֶם לֹא-תַעֲרָצוּן וְלֹא-תִירָאוּן מִהֶם :

לא תערצון. אין לכם לשבור את הלב וגם לא לירא לעשות בפועל.

פרק א, ל

ל' ה' אֱלֹהֵיכֶם הַהֵלֶךְ לְפָנֵיכֶם הוּא יִלְחַם לָכֶם כְּכֹל אֲשֶׁר עָשָׂה אֶתְכֶם בְּמִצְרַיִם לְעֵינֵיכֶם :

הוא ילחם לכם. רצונו ית' בכך שלא יהיו נספים במגפה טרם הגיעם למלחמה אלא דוקא בעת שיהיו נלחמים יעזור לכם.

ככל אשר עשה וגו'. באומה של מצרים שנלחם על הים ולא האבידם עד שלא הגיעו לים. אלא כך רצונו וכבודו. וכן הוא בכנענים רצונו בכך שיהיו גבורי מלחמה ונלחמים בכל עוז. ומכל מקום יהיה לה' המלחמה והתשועה.

פרק א, לא

**לא ובמדבר אשר ראית אשר נשאך ה' אֱלֹהֶיךָ כְּאֲשֶׁר יִשָּׂא-אִישׁ אֶת-בְּנוֹ בְּכָל-הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר
הֲלַכְתֶּם עַד-בְּאֶמְךָ עַד-הַמָּקוֹם הַזֶּה :**

אשר נשאך וגו' כאשר ישא איש את בנו. הוכיח עוד, שלא כמחשבתם שכל עיקר יציאת מצרים ומתן תורה הכל בשביל הטף ואותם שנא ה'. שעל זה הוכיח עוד שתוכל להבין ממה שנשאך ה' במדבר בפרנסה כאשר ישא איש את בנו. דהנושא את חבירו בעסק פרנסה. היינו שתומך את ידיו ומחזיק בו אבל מכל מקום הוא עצמו משתדל לקום על רגליו. מה שאין כן האב המפרנס את בנו אין הבן עושה מאומה וכל המשא על האב. ובשני אופנים אלו נמשלים כל ישראל ביחס אל השגחת ה' דבכל הדורות המה המתעסקים בפרנסה ורק על כפים המה נשאים שלא יכשלו באבן כאב המוליך את בנו ההולך ברגליו עמו אלא שמגביהו על כפים במקום אבן, מה שאין כן בדור המדבר שהיה המן והבאר היו נחשבים בזה כנשיאת האב את הבן על כתפו ועל זרועותיו שאין הבן עושה מאומה. ובזה הוכיח משה שאין אהבת ה' אותם בשביל הבנים דא"כ למאי עשה להם זה הכבוד והנחת הלא אפילו אם היה לאותו הדור איזה טורח והשתדלות להשיג פרנסתם, לא היה נוגע הטורח והצער להבנים ועל כן כל הטוב והכבוד הזה היה בשביל אותו הדור ואיך אפשר ששנא אותם ה'.

פרק א, לב

לב ובדבר הזה אינכם מאמינים בה' אלהיכם:

ובדבר הזה. במה שאמר ה' בהר חורב ((לעיל פסוק ח) בואו ורשו את הארץ וגו'.

פרק א, לג

לג ההלך לפניכם בדרך לתור לכם מקום להנחתכם באש לילה לראתכם בדרך אשר תלכו-

בה ובענן יומם:

ההלך לפניכם וגו'. לפי סדר הדברים היה ראוי להקדים גם זה הפסוק לפני סיום דבריו ובדבר הזה וגו'. אלא בשביל שהיה מקום לטעון הן הוכחת יפה שבעת יציאה ממצרים היה הרצון להכניס זה הדור לארץ ישראל והיינו נאהבים לפניו ית'. אבל אחר שנכשלנו בקברות התאווה או אחר שנכשלנו לבקש מרגלים והנהגה טבעית, נשתנה הרצון והנהפך לאויב לנו, ורצונו לקיים את הטף לפניו. וא"כ אין הוכחה מן המן ובאר, שאחר שכבר נעשה, היה לטבע שאויר המדבר יגדל זרע גד בהליכות הטל, כאשר יש עוד היום באותו מקום מן וכן הבאר כמו שכתבתי בפרשה חקת (כ,ח). וא"כ אין בזה הוכחה.

על זה הוצרך משה להוכיח מזה שהולך ה' בכבודו לפניו יומם ובעמוד אש לילה. וכל זה ודאי לא נעשה לטבע שהרי אין המקום גורם ואינו כן בכל המדבר אלא לפניו ממש, ורק לראתכם בדרך וגו', הרי שלא נשתנה האהבה ומשום הכי הפסיק משה בינתים לומר ובדבר הזה וגו' להוכיח שגם אחר שדבר ה' בחורב ג"כ לא נשתנה הרצון.

(הרחב דבר:) והנה בפרשה שלח לא נזכר כל הוכחת משה רבינו וטענותיו עמהם. ובזה אין שום קושי וכזה רבות בתורה. אבל זה פלא דשם מבואר עיקר חטא ישראל שאמרו כת אחת כי חזק הוא ממנו וגם הכת שסירבו על עיקר ביאה לארץ ישראל משום שסירבו על עול תורה ומצות. ועל זה לא מצינו שום טענת משה שטען עמהם מהטעם שכתבנו שם י"ד ו' שאין משיבים למאן דפקר. ורק בשביל הכת שאמרו בשנאת ה' אותנו וגו' ביאר משה רבינו כאן את טענותיו אתם. ולמאי ביאר משה רבינו כאן בערבות מואב את טענותיו אשר עם אותו הכת דוקא.

אלא כל זה היה בשביל דורות הבאים. בשכבר ידע והודיע להם כי מוכנים המה שיהיו מפוזרים בארצות ובטרופ הגלות יגיעו לצרות רבות ושמדות כאשר יבא עוד להלן ד' ל'. וידע משה רבינו שאז לא יחשבו עם ה' כי אין יכולת ח"ו להושיעם בעת צרה וכבר ראו מעשה ה' אפילו בהשגחה נסתרה. וגם לא יחפצו להנתק מהשגחת ה' אחר שיהיו בארץ לא להם וטבע הארץ אם יהי טובה או רעה לא להם היא. וכל ישעם וכל חפצם שיהיה הקב"ה משגיח עליהם כמו שכתבתי בספר ויקרא כ"ו ל"ה מן הפסוק והנשארים בכם וגו' והלאה. אבל זה הטענה ששנא ה' אותם ומאס בהם תהיה מצויה ומורגלת בפי עם ה' הנאנחים והנאנקים מרודף בלי חשך. עד שירמי' הנביא אמר המאוס מאסת את יהודה וגו'. על כן הקדים משה רבינו לספר כי בהיותם במדבר ג"כ עלה בדעת כת אחת מישראל לחשוב גן. והוכיחו בדמיונות כוזבות כי כן

הוא מצד שראו חוזק הכנעני ובני ענק. וכל הוכחות שהוכיח משה להם כי טועים הם לא הועילו להם. אבל הרי אנו רואים עתה שלא היה אלא דמיון כוזב. כך כל מה שאנחנו רואים וחושבים כזה אינו אלא דמיון שוא. אלא כך וכך רצונו ית' וכבודו ולא מחשבותינו מחשבותיו.)

פרק א, לד

לד וַיִּשְׁמַע ה' אֶת-קוֹל דְּבָרֵיכֶם וַיִּקְצַף וַיִּשְׁבַּע לֵאמֹר:

את קול דבריכם. שני דברים. גם הקול שנתנו ברעש ובצעקה וזה הוסיף העדר כבודו ית' וכדכתיב בירמיה נתנה עלי בקולה על כן שנאתיה. גם הדברים אשר לא כן. וה"ז כמו שכתבתי את קול את דבריכם. והכי הרבה בתורה ועיין לעיל ט"ז. ובאמת קול הבכי והצעקה היה מזו הכת הכתובה כאן. ודברים קשים היה משתי הכתות שאמרו כי חזק הוא ממנו או נתנה ראש וגו' כמבואר בפרשה שלח.

פרק א, לה

להאם-יִרְאֶה אִישׁ בְּאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה הַדּוֹר הָרַע הַזֶּה אֶת הָאָרֶץ הַטּוֹבָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לַתַּת לְאֲבֹתֵיכֶם:

והדור הרע הזה. באשר אותו הכת שמבואר כאן לא היו ראויים לעונש הגדול הזה כי דעתם הטעתם. בכל זה, באשר היה באותו דור כמה דבמפקרי ואומרים כי אין יכולת או אין אנו רוצים בהשגחתו ית' ובהדי הוצא לקי כרבא. ובעידן ריתחא ענשי גם על עון קל על כן לא יראה שום איש.

פרק א, לו

לוזולתי כלב בן-יִפְנֶה הוא יִרְאֶה וְלוֹ-אֶתְּנֶן אֶת-הָאָרֶץ אֲשֶׁר דֶּרֶךְ-בָּהּ וּלְבָנָיו יַעַן אֲשֶׁר מֵלֵא אַחֲרֵי ה':

יען אשר מלא. בדגש כמו דכתיב בפרשת שלח (יד, כד) ועבדי כלב וגו' וימלא אחרי בדגש. ולא כמו שכתבתי בפרשת מטות (לב, יב) בלתי כלב וגו' כי מלאו אחרי ה'. בבנין הקל. וביארנו שם דמשמעו מלאו אחרי ה' בקל היינו שאומרים ללכת אחרי השגחתו ולא כאומרים שטוב להיות חפשי מהשגחתו. אבל בבנין חזק משמעו שנכנס בחברון במקום סכנה למען העלות עליו השגחתו. וזה הדבר אשר היה כלב מצוין מיהושע באותה שעה שהזמין ה' לפניו. אמנם כאן כתיב אחרי ה' ולא כתיב אשר מלא אחרי. ובפרשה מטות ביארנו דבכל מקום דכתיב אחרי ה'. אין הכונה שהוא בעצמו נכנס תחת השגחתו אלא שמצוה ומדריך את הכלל שילכו אחרי השגחת ה'. וכאן שמדבר מיד (פסוק לח) ע"ד יהושע משום הכי פירש הכתוב אחרי ה'. דמשום הכי התחבר יהושע לכלב באותו גזרה להנצל גם הוא משום שגם הוא מלא אחרי ה' במה שאמר טובה הארץ מאד מאד. ונמצא פירוש אשר מלא אחרי ה'. נכלל בזה שני

דברים: א'. אשר מלא בעצמו. ב'. אחרי ה' - היינו לאחרים עם יהושע כמבואר שם בפרשה מטות (לב, יב)

פרק א, לז

לזגם-בי התאנף ה' בגללכם לאמר גם-אתה לא-תבא שם:

גם בי וגו'. הפסיק הדברים שנשבע ה' בענין אחר כדי להגיע לדבר יהושע ואמר שזה הענין גרם שהתאנף ה' במשה בסוף ארבעים שנה. שעיקר החטא שלו היה שלא הראה לישראל הדרך לבא למלוי צרכיהם בדרך השגחת הטבע ע"י תורה ותפלה כמו שנתבאר בפרשה חקת. וכל זה החל במעשה מרגלים במה שבקשו הליכות הטבע.

פרק א, לח

לח יהושע בן-נון העמד לפניך הוא יבא שמה אתו חזק כי-הוא ינחלנה את-ישראל:

הוא יבא שמה. בעצמו. שניצל מן הגזרה כמו כלב בשביל שמלא אחרי ה'. אתו חזק. גם בהנהגה כללית. ועתה חזר לדבר ה' בעת השבועה.

פרק א, לט

(לט) וטפכם אשר אמרתם וגו' ובניכם וגו'. כפלות הדברים לא דבר ריק הוא וכן סיפא דקרא ולהם אתננה והם יירשוה. היינו הך. אלא הוא כדברינו שהיו שתי כתות באותו הדור. האחת שאמרו בשנאת ה' אותנו וגו' וחשבו שכך רצון ה' שהדור שיבא לארץ ישראל יהיה נשמד מן הכנענים ונשינו וטפנו יהיו לבז. וזו הכת לא נקראת מנאצי ה' רק טעו בדמיונם. והיה עוד כת שלא רצו לבא לארץ ישראל מחמת שיהיו משועבדים לעבודת הקרבנות וכל תורת אלהי הארץ. על כן אמרו נתנה ראש כמו שכתבתי בפרשה שלח (יד, ד) והמה נקראו מנאצי ה'. ואמר הקב"ה להכת הראשונה וטפכם אשר אמרתם לבז יהיה המה יבאו שמה ולהם אתננה. לא כמו שחשבתם שהבאים יהיו נשמדים מבני ענק ורק זרעם ודור שאחריהם יכבשו אח"כ אלא הבאים שמה להם יותן הארץ. ועל הכת השניה אמר הקב"ה ובניכם אשר לא ידעו היום טוב ורע שלא היו בעצמם מנאצים שאם היו מנאצים אפילו היו פחות מבני עשרים נענשו בדבר ה' וכל מנאצי לא יראוה (במד' יד, כג) אבל אשר לא ידעו היום טוב ורע אלא הלכו בתומם והם יירשוה. הם יקבלו סגולת הארץ בתורה ועבודה וזה הוא משמעות ירושה שאמר הקב"ה לאברהם אבינו בברית בין הבתרים לתת לך את הארץ הזאת לרשתה (בראשית טו, ז). וביארנו שם דכפלות הדברים הוא שהודיע הקב"ה לאברהם אבינו דהארץ בסגולתה משעת בריאת שמים וארץ היא שייכת לישראל באשר גם המה מסוגלים באותה סגולה. והרי הם כמו ירושת היורש שאינו מתנה ורצון המוריש אלא כך הוא סגולת הנחלה להבא בכח הירושה. כך טבע הארץ הקדושה לישראל. ועל זה אמר ה' שהם יירשוה יקבלו סגולתה.

פרק א, מ

מ ואתם פנו לכם וסעו המדברה דרך ים-סוף:

ואתם פנו לכם וסעו וגו'. גם זה בכלל הגזרה שלא יהיו יושבים במקום אחד כל המשך עד כלות מ' שנה אלא דוקא יסעו ממקום למקום. והיה הרצון בזה כפי שנתבאר בפרשה שלח שלא יתחלל שם שמים במצרים ובכנענים שיאמרו שאין יכולת להביאם לארץ ישראל אלא לעשות בשביל ישראל מן המדבר ישוב. ועוד ביארנו בפרשת שלח (יד, לד) על הפסוק וידעתם את תנואתי שזה היה ללמדנו אורח הגלות והפזור, ושתהיה הגלות דוקא ממקום למקום ולא במקום א'. ועיין להלן ב' א'. וגם זה בא לתכלית שימלא כבוד ה' את כל הארץ כמו שכתבתי שם בפסוק ואולם חי אני וכו'. כל זה היה ברצון ה' ולישראל היה זה הפרט גזרה רעה יותר מגזרה הראשונה של מיתה במדבר. שהרי מתחלה בקשו הרבה שלא ליכנס לארץ אלא שכסבורים היו שעי"ז ישובו למצרים והקב"ה לא הניחם אבל מה חסר להם במדבר ולהיות בני חורין. אכן גזרת הטלטול היתה קשה להם כחרבות. ע"כ.

פרק א, מא

מא ותענו ותאמרו אלי חטאנו לה' אנחנו נעלה ונלחמנו ככל אשר-צונו ה' אלהינו ותחגרו איש את-כלי מלחמתו ותהינו לעלת ההרה:

ותענו וגו' אנחנו נעלה וגו'. אף על גב שאין הארון והמחנה הולך מכל מקום אנחנו נעלה. ותהינו. אין הנו"ן משמש לרבים אלא שרשית כמו ותכינו שהכינותם עצמכם. וכך פירשו הראשונים.

פרק א, מג

מג ואדבר אליכם ולא שמעתם ותמרו את-פי ה' ותזדו ותעלו ההרה:

ואדבר אליכם. מוסף על דבר ה' אלה שאינו אלא בתורת הודעה אבל הרי היו באמירה לא בדברי קשות. אבל אני הוספתי לדבר קשות ולהפציר בכם ולא הועיל.

פרק א, מד

מד ויצא האמרי הישב בהר ההוא לקראתכם וירדפו אתכם כאשר תעשינה הדברים ויכתו אתכם בשעיר עד-חרמה:

ויצא האמרי הישב בהר וגו'. בפרשת שלח (יד, מה) כתיב וירד העמלקי והכנעני. דבאמת עיקר יושב ההר היה האמורי ורק בקצה ההר הנוטה לשפוע בתחלת עלייתם של ישראל היה עמלקי וכנעני מתפשטים מלתחת, שיושבים בעמק. ונקראו ע"ש עיקר האומה שיושבים בקרבם הן האמורי.

כאשר תעשינה הדברים. כי יש שני רודפים. הא' שרודף ואינו מגיע לו כלל רק מרחיק את הנרדף. ב. ויש שמגיעו והורגו או שובהו. וא"כ נשאר בחיים או מת במקומו. אבל כאן לא היו

שני האופנים אלא בהיותם רודפים במורד ההר הגישו אותם והכום ולא הרגום. וזהו כרדיפת הדבורים מכה בעוקץ ואינו הורג. וכשבאו בחזרה דרך שער שמה הרגו אותם עד החרמה. ועל זה כתיב בפרשת שלח (יד,מה) ויכום ויכתום עד החרמה כמו שכתבתי שם. והכל היה בהשגחה ובעונש דאלו היו שבים אותם ונשארים בארץ ישראל היו שמחים להיות שם אפילו בעבדות עד ביאת ישראל לשם. או אפילו הרגו אותם שם הלא היו זוכים לקבורת ארץ ישראל. ואם לא היו משיגים אותם כלל לא היו אדומים יכולים להרוג אותם בשובם בחזרה. כמו שלא יכלו להם בעת הלכו בעל כורחם דרך ארצם לעלות על ההר. אבל כשהיו מוכים מן האמורי ובשובם דרך שער היו נענים והרגו אותם אדומים ונשארו קבורים בחו"ל.

כל זה היו תוכחה לישראל אשר כמו שאין להמרות פי ה' בהפקרא וקלות ראש נגד רצונו ככה אין לעשות נגד רצונו ענין הדומה למסירת נפש למלאות כבודו ורצונו ית'. ועל זה כתיב להלן י' מ"ז אשר לא ישא פנים ולא יקח שחד. וביארנו שם שאין שוחד שייך לפני ה' כי אם מסירת נפש בשביל כבודו והוא באופן שאין רצון ה' בכך. ועל זה אמר שמואל הנביא לשאול כי חטאת קסם מרי ואון ותרפים הפצר. כמו דבר מרי שלא לעבוד את ה' הוא חטאת קסם. ככה הפצר היינו התקרבות ועבודת ה' באופן שהוא שלא לפי רצונו כמו שעשה שאול להביא מחלב בהמות עמלק קרבנות זהו נקרא הפצר. כמו שאדם מפציר את המלך לקבל ממנו דבר שלא כהוגן וגם הוא און ותרפים. וכך עלה להמעפילים שהפצירו לעלות ולעשות רצונו ית' בעת שהזהרו שלא לעלות. ועיין עוד מה שכתבתי להלן ג' י"ב דעפ"י סיבה של המעפילים הוקל כבודם ומוראם לפני יושבים שער ומזה יצא קלקול עוד יותר מה שנוגע לעיקר תוכחת משה רבינו יע"ש.

פרק א, מה

מה ותשבו ותבכו לפני ה' ולא שמע ה' בקלכם ולא האזין אליכם:

ותשבו ותבכו לפני ה'. לא נתבאר מה רצו בבכיתם. וכי אפשר להמיר שבועת ה' חלילה. אלא בשביל זה בכו להסיר מהם גזרת הטלטול שזה לא היה בשבועה. ועיין בסמוך. **ולא שמע ה' בקלכם וגו'.** שני אופני תפלות המה המתקבלים לפני ה'. א' מי שאינו כול לסדר תפלתו בלשון צח כמדבר לפני המלך. אבל מכל מקום כיון שצועק מנהמת הלב במרירות הקב"ה שומע תפלתו ועל זה כתיב אהבתי כי ישמע ה' את קולי תחנוני. פירוש הקול לבד בלי הצעת דברים המה תחנוני. ובשעת יציאת מצרים כתיב וישמע את קולנו. היינו הקול לבדו. ועל זה אמרו חז"ל בפרק חלק רחמנא לבא בעי. ובזה האופן שמבקש רחמים במרת לב אמרו תפלה בכל לשון ואיתא בסוטה (לב,א) משום דרחמי הוא היינו המדבר במרת לב בעל הרחמים ית' שומע צרת נפשו. וה"ז כמו שבא לפני מלך בשר ודם שהדרך ארץ הוא לדבר בלשון המלך מכל מקום מי שבא לצעוק רחמים מרת נפשו אין מלך של חסד מקפיד עליו ושומעו בכל לשון שהוא מדבר ונוח לפניו לפרש מרי שיחו. כך הקב"ה רב חסד אף על פי שאין דרך ארץ מלבקש מלפניו כי אם בלשון הקודש בלשון שהקב"ה מדבר כביכול את נביאיו.

מכל מקום מי שבא במרי שיחו ונוח לו לפרש בלשון חול הקב"ה שומעו בכל לשון ולא גרע מקול בעלמא. אבל יש תפלה שאינו בא במרת הלב כי אם בחין ערך שפתים בשביל אחר וכדומה אז ודאי אינו מדרך ארץ כי אם בלשון הקודש כמו הבא לפני מלך בשר ודם בזה האופן. וכאן היה שני אופנים. והיינו דכתיב ולא שמע ה' בקלכם. היינו מרת נפשכם. ולא האזין אליכם. לשמוע דברים נעימים. ועיין להלן ה' כ"ה.

פרק א, מו

מו וַתִּשְׁבוּ בְקֹדֶשׁ יָמִים רַבִּים כִּי־יָמִים אֲשֶׁר יִשְׁבְּתֶם:

תשבו בקדש ימים רבים וגו'. אף על פי שלא שמע הקב"ה תפלתכם מכל מקום הועלתם מחצה שישבתם בקדש במקום אחד הרבה שנים אשר ידעתם. ובפרש"י בשם הספרי היה י"ט שנים מחצה ממש. וכל זה מוסר והדרכה לישראל ג"כ לדורות שלא יתייאשו מן התפלה ואם לא תועיל כפי שמתפללים מכל מקום תועיל הרבה.

והנה לא נתבאר באיזה קדש מיירי כאן אם בקדש ברנע כמו שכתב הראב"ע כאן והרמב"ן בפרשה חקת כ' א'. וא"כ מה שאמר הקב"ה בפרשה שלח מחר פנו וסעו לכם וגו' אינו מחר ממש אלא לזמן רב. או הוא סתם קדש שבקצה ארץ אדום וכמו שכתב הראב"ע בפרשה חקת שם וא"כ נסעו מקדש ברנע מיד והלכו כמה מסעות עד שבאו לקדש בארץ אדום ועמדו י"ט שנה. ועל זה כתיב בפרשה חקת (כ,א) וישב העם בקדש כדעת הראב"ע שם. אבל א"כ אינו מדויק הא דכתיב שם ויבאו בני"י וגו' בחודש הראשון ותמת שם מרים. משמע באותה שנה של ביאה ובאותו חודש מתה מרים. וכמו שהקבלה בידינו שמרים מתה בר"ח ניסן וא"כ היה בי"ט שנה לפני הכניסה לארץ. והרי שמענו מהקבלה דמרים מתה בשנת הארבעים. אלא משמע יותר דבאו לקדש של אדום בשנת הארבעים ושיבתם י"ט שנה היה בקדש ברנע אותו מקום ששלחו מרגלים.

פרק ב

פרק ב, א

א וַנִּפְּן וְנָסַע הַמִּדְבָּרָה דֶּרֶךְ יַם-סוּף כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה' אֵלַי וְנָסַב אֶת-הַר-שְׁעִיר יָמִים רַבִּים:

כאשר דבר. באותו זמן שדבר לצאת מאותו מקום.

ונסב את הר שעיר ימים רבים. רמז לנו אשר תכלית הנדידה בשביל הגלות שיהיה לאחר זמן יהיה רוב הזמן בגלות אדום. ועיין עוד בסמוך (פסוק ג-ד) מבואר יותר זה הרמז.

פרק ב, ג

גִּרְב־לְכֶם סֹב אֶת-הָהָר הַזֶּה פָּנּוּ לְכֶם צִפְנָה :

פנו לכם צפנה. עוד לא הגיעה השעה להלוך לצד צפון ממקום שעומדים אז בהר שעיר אלא היה להם ללכת למזרח. וכשיגיעו מדבר מואב משם יפנו צפונה. וא"כ יש לפרש לפי הפשט באשר עליכם לפנות לצפון לצד ארץ ישראל וא"כ מוכרחים אתם לצאת מגבול אחיכם בני עשו. אבל חז"ל ברבה (א, יט) העמיקו לדרוש מזה הלשון כונה אחרת אמר להם אם ראיתם אותו שמבקש להתגרות בכם אל תעמדו כנגדו אלא הצפינו עצמכם ממנו עד שיעבור עולמו, הוי פנו לכם צפונה. א"כ דרשו לרמז על הר הזה זו גלות אדום ע"ש עוד. ובזה מדויק עוד הא דכתיב.

פרק ב, ד

ד וְאֶת-הָעַם צוּ לְאֹמַר אֲתֶם עֲבָרִים בְּגִבּוֹל אַחֵיכֶם בְּנֵי-עֵשׂוּ הַיֹּשְׁבִים בְּשַׁעֲרֵי יִירָאוּ מִכֶּם וְנִשְׁמַרְתֶּם מֵאֵד :

ואת העם צו לאמר אתם וגו'. דלמה לא כתיב זה מקודם צו את העם לאמר פנו לכם וגו' אלא לפי הדרש הוא נכון דפנו לכם הוא רמז לדורות המאוחרים. ולפי הפשט הוא משום דזה תלוי בארון ובמשה. והעם נגרר אחריהם.

אתם עברים בגבול אחיכם. האף שגם עד כה עברו בצד שעיר מכל מקום לא היו עוד בגבולם ממש ועתה הנכם מוכרחים לעבוד דרך ארצם ממש. משום הכי ייראו מכם שמא בדעתכם לעבור לצפון לרוחב הארץ לארץ ישראל. וגם יהיה המון רבה ושמא יתגרה מי מכם אתם.

אחיכם בני עשו היושבים בשעיר. דייק הקב"ה דוקא אלו נקראים אחיכם. אבל עמלק ותימן ועוד הרבה ארצות שנתיישבו מבני עשו אין להם דיון אדום ולא נקראו אחים. שהרי כבר כתיב כי ביצחק יקרא לך זרע ביצחק ולא כל יצחק אך יושבים שעיר חלקו נחלת אברהם אבינו בתוך ישראל משום הכי נקראו אחים לישראל.

ונשמרתם מאד. שלא תגרמו להם דבר שיהיו יראים וכבר ביארנו בפרשת חקת (כ, יד) דמשום הכי שלח משה מלאכים למלך אדום שיניחנו לעבור בו כדי שיהיה מבין מזה שאין לו לירא מישראל.

פרק ב, ו

וְאָכַל תִּשְׁבְּרוּ מֵאֲתֶם בְּכֶסֶף וְאָכַלְתֶּם וְגַם-מֵיַם תִּכְרוּ מֵאֲתֶם בְּכֶסֶף וְשִׁתִּיתֶם :

תשברו. בתבואה שייך לשון שבר שהוא מונח באוצר משביע את עין הרואה כי פת בסלו. והוא מלשון סבר ותקוה. ובאשר אין דרך לקנות מעובד כוכבים דבר מבושל אפילו מלבד איסור בישולי נכרים שהוא מדרבנן אך משום תערובת איסור משום הכי אמר לשון תשברו שלא תקנו כי אם תבואה לאוצר. וכך פירש בתרגום יונתן. עיבור כד חי. אבל במים כתיב

תכרו. וזה השורש משמע גם קניה גם חפירה שאפשר שבעת שיעברו יכרו באר מוציא מים וגם לקנות מים הראוים לשתות מיד בין חמין בין צונן. דאפילו חמין שרי.

פרק ב, ז

**זְכִי ה' אֱלֹהֶיךָ בְּרַכְךָ בְּכָל מַעֲשֵׂה יָדְךָ יְדַע לְכַתֵּךְ אֶת-הַמְדַבֵּר הַגָּדֵל הַזֶּה זֶה אַרְבָּעִים שָׁנָה
ה' אֱלֹהֶיךָ עִמָּךְ לֹא חָסַרְתָּ דָבָר:**

כי ה' אלהיך ברכך בכל מעשה ידך. שהרי היו סמוכים לאדום ושאר ארצות הישוב והיו סוחרים והצליח ה' אותם. ידע לכתך. כפירוש הספורנו שהוא מלשון וידע אלהים (שמות ב, כה). היינו השגיח על לכתך זו בפרטות. וכל ידיעתו ית' הוא לטובה, כדאיתא בספרי פרשה בהעלותך אין הקב"ה זוכר אלא לברכה שנאמר ה' זכרנו יברך. ומזה הוא ידיעה ג"כ.
לא חסרת דבר. ומשום זה כל הברכה שהגיעך ישנו בשלמות עמך. אחרי שלא הוצאת על צרכי בני אדם.

פרק ב, ח

**ח וַנַּעֲבֹר מֵאֵת אַחִינוּ בְּנֵי-עֵשׂוֹ הַיֹּשְׁבִים בְּשַׁעִיר מִדְרָךְ הָעֲרָבָה מֵאֵילַת וּמַעְצִין גְּבַר וּנְפֹן
וַנַּעֲבֹר דְרָךְ מִדְבַר מוֹאָב:**

ונעבר וגו'. מדרך הערבה מאילת ומעציון גבר. אף על פי שהיה כמה מסעות עד שהגיעו למדבר מואב מכל מקום הכתוב אינו מזכיר אלא תחלת העברתם משם למזרח ארץ אדום היה על הדרך העולה לאילת ועציון גבר והלכו לאורך ארץ אדום ממערב למזרח עד בואם להר ההר. ומשם עקמו לצד צפון והגיעו למדבר מואב. וזהו לשון ונפן. היינו פנו ממזרחית דרומית לצפון. והנראה דאילת ועציון גבר הללו אינו אילת ועציון גבר דכתיב בשלמה ויהושפט. שעשו אניות בעציון גבר. דהני דילן המה במזרח ארץ ישראל ואתו שבדה"י המה על הים במערב ארץ ישראל. וכיוצא בזה יש שני הר ההר ועוד הרבה.

פרק ב, ט

**ט וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי אַל-תִּצַר אֶת-מוֹאָב וְאַל-תִּתְגַּר בָּם מִלְחָמָה כִּי לֹא-אֶתָּן לָךְ מֵאַרְצוֹ יְרֻשָׁה כִּי
לְבָנֵי-לוֹט נִתְּתִי אֶת-עַר יְרֻשָׁה:**

ואל תתגר בם מלחמה. היינו מלחמה כללית אבל יחידים לא נאסרו לצער ולהתחר עמם בדרך הילוכם. ולא כמו באדום דכתיב אל תתגרו בם.

פרק ב, י

יְהֵאֱמִים לְפָנִים יֵשְׁבוּ בְּהָ עִם גְּדוֹל וְרַב וְרַם כְּעֲנָקִים :

האמים. אינה האומה שנקראת רפאים בימי אברהם אבינו. שאומה זו נקראת בימי משה רבינו חוי וישראל כבשוה אבל האימים המה מקיני קנזי וקדמוני. ומואב כנו אותם בשם אימים על שם אימתם כדכתיב בסמוך והמואבים יקראו להם אימים.

פרק ב, יא

יֵאֲרָפְאִים יִחְשְׁבוּ אֶף-הֵם כְּעֲנָקִים וְהַמֹּאֲבִים יִקְרְאוּ לָהֶם אֲמִים :

רפאים. משמעו מלשון פראים. אלא שפרא הוא בלי שום דרך ארץ. ורפא הוא בלי עול מלכות ואיש הישר בעיניו יעשה. וכמו שכתבתי בפרשה קרח בפירוש הכתוב אדם תועה מדרך השכל בקהל רפאים ינוח. וסיפר כאן שמלבד שאותה האומה היו באמת גבורים רב ורם כענקים. עוד נחשבו גם ברפאים כמו ענקים שאין עליהם עול מלכות. והדבר מובן שקשה לכבוש עם פרא יותר מאומה המתנהגת עם מלך ושרים. דעם המתנהג עם מלך ושרים אם נכבש המלך והשרים ממילא כל העם נכבש מה שאין כן עם פראי.

המואבים יקראו להם אמים. הרי שלבם נפחד מהם. וא"כ היה סבה שלא יהיו יכולים לכבשם. ומכל מקום כבשו מואבים אותם. על כן מובן שאך ירושת ה' להם ואין מעצור לפניו ית'.

פרק ב, יב

יְבוּבְשָׁעִיר יֵשְׁבוּ הַחֲרִים לְפָנִים וּבְנֵי עֵשׂוּ יִירָשׁוּם וַיִּשְׁמִידוּם מִפְּנֵיהֶם וַיֵּשְׁבוּ תַּחְתָּם כְּאִשֶּׁר

עָשָׂה יִשְׂרָאֵל לְאֶרֶץ יִרְשָׁתוֹ אֲשֶׁר-נָתַן ה' לָהֶם :

ובני עשו יירשום וישמידום מפניהם. מתחלה ישבו שם וירשו הארץ בעת נשא עשו מבנות שעיר והלך אל ארץ מפני יעקב ואז היו עדיין בני שעיר בעלי הארץ, אבל בני עשו נתיישבו שם כתושבים ובעלי הארץ. ולבסוף השמידו את בני החרי לגמרי. ועיין עוד בסמוך כ"ב. וכן היה במואב שירשו ואח"כ השמידו. ומשום זה מסיים כאשר עשה ישראל וגו' היינו שבעה עממין שירשו ואח"כ השמידו מה שאין כן בני עמון היה להיפך כאשר יבואר (פסוק כא).

פרק ב, יג

יִגְעַתְהָ קָמוּ וְעִבְרוּ לָכֶם אֶת-נַחַל זָרְד וְנַעֲבַר אֶת-נַחַל זָרְד :

עתה קומו. כאשר אני גוזר שלא נעבור בעל כורחם דרך מואב בעל כורחכם צריכים אתם להלוך הלאה לצד צפון עד אשר תעברו את נחל זרד שהיא סמוכה לארץ סיחון כמבואר בספר במדבר כ"א י"א אשר מנחל זרד הגיע לנחל ארנון.

פרק ב, יד

יְדֹהִימִים אֲשֶׁר-הִלְכְּנוּ מִקֹּדֶשׁ בְּרִנֵּעַ עַד אֲשֶׁר-עִבְרָנוּ אֶת-נַחַל זָרְד שְׁלִשִׁים וּשְׁמֹנֶה שָׁנָה עַד-

תָּם כָּל-הַדּוֹר אֲנָשֵׁי הַמִּלְחָמָה מִקְרֵב הַמַּחְנֶה כְּאֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לָהֶם:

מִקֹּדֶשׁ בְּרִנֵּעַ. דרומית ארץ ישראל לצד מערב.

את נחל זרד. צפנית מזרחית.

אנשי המלחמה. לאפוקי כמה זקנים וכדומה שלא היו אנשי המלחמה ונשארו בחיים ולא עוד אלא גם מאשר היו במנין הראשון יוצאי צבא נשארו בחיים כמה אלפים כמו שכתבו התוס' ב"ב (קכא, א) בשם מדרש חז"ל. אבל שוב לא היו אנשי מלחמה ונחשבו כמתים כמו שכתבתי בספר במדבר כ"ו ס"ד עיי"ש.

פרק ב, טו

טו וגם יד-ה' היתה בם להמם מקרב המחנה עד תמם:

וגם יד ה' וגו'.

פרק ב, טז

טז ויהי כאשר-תמו כל-אנשי המלחמה למות מקרב העם:

ויהי כאשר תמו כל אנשי המלחמה וגו'. הקדים זה הספור להא דסמוך דבר ה' אתה עבר וגו' וכל אזהרת ה' על בני עמון. מבואר שהיה נוגע מיתת אנשי מלחמה ביחוד לבני עמון יותר מבני אדום ומואב. והענין דסיחון ועוג היו בין מואב ובין עמון. מואב מדרום ועמון מצפון [וכמו שכתבתי בספר בראשית ל"ב ג' דמעבר יבוק גבול עמון סמוך לארם שהוא מצפון ארץ ישראל ולא כהרמב"ן עיי"ש] וכשנצרכו ישראל לעבור דרך איזה אומה לארץ ישראל היה נוח לפנייהם לעבור דרך מואב. או ללכת הלאה לעבור דרך בני עמון. מלעבור דרך סיחון ועוג שהיו ידועים בגבורה. ואם היו מואב או עמון מניחים לעבור עליהם לא היה בדרך כיבוש אלא העברה בעלמא וא"כ היו יכולים אותו הדור לחיות עד בואם לקצה הגבול ארץ ישראל. אבל כאשר הזהיר הקב"ה שלא להתחר עם מואב ועמון לעבור בעל כורחם והיו מוכרחים לעבוד דרך ארץ סיחון בעל כורחם. ומשום זה היה מלחמה וכיבוש ארצם. וזה לא היה אפשר כל זמן שהיה אחד מאנשי המלחמה של דור הראשון קיים. שהרי אחר הכבוש נעשה זה המקום ארץ ישראל משום הכי כשבאו לגבול סיחון והזהירם ה' שלא ילכו הלאה לצד צפון ולעבוד על בני עמון אלא עברו את נחל ארנון הוצרך להקדים שכבר מתו כל הדור.

פרק ב, יט

יט וקרבת מול בני עמון אל-תצרם ואל-תתגר בם כי לא-אתן מארץ בני-עמון לך ירשה כי

לבני-לוט נתתיה ירשה:

מול בני עמון. לא אצלם שהרי עוד לא הגיעו להם אלא נגד ארצם.

ואל תתגר בם. להלוך דרך ארצם ביד חזקה. וממילא לה הגיע המחנה לשם משום הכי לא כתיב כאן ואל תתגר בם מלחמה כמו במואב. שהרי שארי התחרות של יחידים לא היה אפשר להיות כמו במואב שהיה עובר המחנה סמוך להם. ואי אפשר להתגרות אלא במלחמה כשירצו לעבור כל המחנה וללחום עמהם או לעבור בעל כורחם. ועל זה הוזהרו. ובגמרא ב"ק (לח,ב) שהוזהרו בזה דלא ליעבד בהו אנגריא. ג"ז ניחא אחר שכבש את עבר הירדן והיה גבול ישראל עד יבוק גבול עמון.

פרק ב, כ

כְּאֶרֶץ-רְפָאִים תַּחֲשַׁב אֶף-הוּא רְפָאִים יֵשְׁבוּ-בָהּ לְפָנִים וְהַעֲמַנִּים יִקְרְאוּ לָהֶם זִמְזוּמִּים:

ארץ רפאים. שיושביה פראים בלי סדר.

והעמונים יקראו להם זמזומים. שהיו בעלי מחשבה זמה על כן היה קשה לכבשם דרך הטבע. וכאן הקדים הכתוב זה הכנוי להא שהיו עם גדול ורב ורם ללמדנו שזה שהיו זמזומים היה קשה לבני עמון יותר ממה שהיו עם גדול גו' מה שאין כן אמים הוא להיפך.

פרק ב, כא

כַּאֲשֶׁר עָשָׂה לְבְנֵי עִשׂוֹ הַיִּשְׁבִּים וְיִשְׁמִידֵם ה' מִפְּנֵיהֶם וַיִּירָשׁוּם וַיֵּשְׁבוּ תַּחְתָּם:

וישמידם ה' וגו' וירשום. תחלה השמיד ה' אותם ואח"כ ירשו. ובאשר היו זמזומים בעלי מחשבה ועצה לא היה אפשר לבני עמון לשבת בקרבם אפילו אחר שכבר היה ידם תקיפה, אם לא שמתחלה ישמידום לגמרי על כן עשה הקב"ה כן.

פרק ב, כב

כַּבְּכָאֲשֶׁר עָשָׂה לְבְנֵי עִשׂוֹ הַיִּשְׁבִּים בְּשַׁעִיר אֲשֶׁר הִשְׁמִיד אֶת-הַחֲרִי מִפְּנֵיהֶם וַיִּירָשׁוּם וַיֵּשְׁבוּ תַּחְתָּם עַד הַיּוֹם הַזֶּה:

כאשר עשה לבני עשו וגו' אשר השמיד את החרי וגו'. לעיל י"ב כתיב להיפך דמתחלה ישבו שם ואח"כ השמידום. ושניהם אמת. דזרע אהליבמה בת ענה אשר עשו ישבו מתחלה בארץ שעיר החורי באשר היו מזרעם. ואח"כ השמידום. מה שאין כן בני עשו מזרע בנות חת וישמעאל לא ישבו מתחלה בשעיר עד שהשמידו את החרי תחלה. משום הכי הביא את בני עשו למשל גם למואב גם לבני עמון.

פרק ב, כג

כַּגְּוְהָעֵיִם הַיִּשְׁבִּים בְּחֲצָרִים עַד-עֵזָה כְּפַתְרִים הַיִּצְאִים מִכְּפַתֵּר הַשְּׁמִידֵם וַיֵּשְׁבוּ תַּחְתָּם:

והעוים וגו'. פרש"י מפלשתים כו'. והוא דעת ר' יונתן ור' שמעון בן לקיש בחולין (ס,ב). אבל רב סבירא ליה דעוים מבני תימן מזרע עשו היו. ופרש"י שם דגם להאי מאן דאמר אינו ענין לכאן אלא להך מילתא איצטריך שאסור להתגרות בבני עשו משום הכי באו כפתרים כו'. ויותר

נראה דלמאן דאמר דעוים מבני עשו הן המה אחר שנתגרשו ע"י כפתרים נתיישבו בארץ שעיר. וגם זה היה בהשגחה שלא יהיה מבני עשו בנחלת אברהם אבינו זולת במקום החורי. **כפתרים.** תרגם אונקלוס קפוטקאי. וביחזקאל כ"ז י"א גמדים. תרגם יונתן קפוטקאי. למדנו שאומה זו אנשיה גדולים כאמה. וכפתור הוא כמו הך הכפתור. שהוא עבר וקצרה. כך אומה זו קצרים ועבים. ומצד הטבע אי אפשר לאנשים כאלה לכבוש אומה שלמה גדולי הקומה אבל ברצון ה' והשגחתו להושיב נחלת אברהם אבינו כל מקום לתכליתו. שחו גבעות עולם הטבע. **היוצאים מכפתור.** דיש בני אדם נקראים ע"ש המדינה שישבו שם זמן ארוך אף על פי שאינם מזרעם. והייתי אומר דכפתורים אלו אינם גמדים אלא שגרו בקרבם משום הכי פירש הכתוב היוצאים מכפתור והמה גמדים. כל זה היה חזוק לב לישראל בהראות כמה גברה כח השגחת ה' על נחלת אברהם אבינו. ומכל שכן כהיום שהגיע לישראל ממש שהיא תכלית שבועת ה' לאברהם אבינו.

פרק ב, כד

כד קומו סעו ועברו את נחל ארנן ראה נתתי בידך את סיחון מלך חשבון האמרי ואת ארצו החל רש והתגר בו מלחמה:

קומו סעו. לא תלכו הלאה לצד צפון עד בני עמון אלא קומו בזריזות לצד מערב ארץ ישראל. וכתוב דגש בתיבת סעו ללמד על חוזק הברה. באשר היה קשה על הרבה מישראל העברה זו וללחום עם סיחון, ונוח היה לבקש עצות אחרות איך להגיע לארץ ישראל על כן בא באזהרה יתירה ליסע כאן.

החל רש. תחלת ביאה בארץ זו בשביל העברה יהיה תחלת ירושה ממש לא כמו שהיה באדום ומואב אם היו רוצים המלכים. **והתגר בו מלחמה.** אם לא יתנו לעבור לא תחדול גם מלהלחם בו. אבל לא נצטוה ללחום דוקא עתה. וזה דיוק לשון הקב"ה והתגר. היינו מעשה התחרות המביא לידי מלחמה. ובאמת יותר טוב היה אם הניח סיחון לעבור בארצו ולכבוש תחלה ארץ שבעה עממין שקדושה יותר ולא היה בני ראובן ובני גד מתנחלים בעבר הירדן ולא גלו תחלה ולא מצא את ישראל רעה כ"כ באחרית המים כמו שיבא להלן.

פרק ב, כה

כה היום הזה אחל תת פחדך ויראתך על פני העמים תחת כל השמים אשר ישמעון שמעך ורגזו וחלו מפניך:
פחדך. על הקרובים.

ויראתך. על הרחוקים. הכי פירש הספרי סוף פרשת עקב. ונתבאר שם הכונה פחד הוא למי שחושב שרודפים אותו ויושב בפחד. ומורא משמע אפילו למי שאינו חושב כן אלא ירא לגשת למי שמתיראים ממנו. והיינו פחד על הקרובים שידעו שישראל הולכים עליהם למלחמה, ומורא על הרחוקים מארץ ישראל שידעו שלא עליהם הולכים, אבל יראו משמם וזכרם להיות

מסייע לשבע אומות וכדומה. והיינו שמפרש הפסוק **תחת כל השמים**. שהם בטוחים שלא תלך להם מכל מקום **אשר ישמעון שמעך וגו'** ואפילו היה סיחון מתרצה לתת להם הדרך היה ג"כ אותו פחד ומורא שמזה היו מבינים כי נפל פחד ישראל על סיחון שהוא אביר מכולם.

פרק ב, כו

כו וְאֶשְׁלַח מַלְאָכִים מִמִּדְבַר קְדֵמוֹת אֶל-סִיחוֹן מֶלֶךְ חֲשֹׁבוֹן דַּבְּרֵי שְׁלוֹם לְאֹמֶר:
ואשלח וגו'. כמו שביארנו שלא היה צווי למלחמה (פסוק כד) עד מאמר השני בסמוך (פסוק לא).

מלאכים ממדבר קדמות. עיין מה שכתבתי בפרשה חקת כ' י"ד.

פרק ב, כז

כז וְאֶעֱבְרָה בְּאַרְצָךְ בְּדֶרֶךְ בְּדֶרֶךְ אֶלְךָ לֹא אֶסּוּר יְמִין וְשִׁמְאֹל:
אעברה בארצך וגו' לא אסור ימין ושמאל. לא אמר בלשון נא אטה כמו שאמר למלך אדום. אלא נכלל בזה הלשון עוד כונה. היינו תדע שאעברה בברור בארצך אפילו כשלא תרצה לא אסור למקום אחר לצד דרום או לצד צפון וזהו ימין ושמאל. ועיין בראשית כ"ד מ"ט.

פרק ב, כח

כח וְכֹחֲךָ בְּכַסְף תִּשְׁבְּרֵנִי וְאֶכְלֵתִי וְיָמִים בְּכַסְף תִּתֶּן-לִי וְשִׁתִּיתִי רֶק אֶעֱבְרָה בְּרַגְלִי:
אכל בכסף וגו' רק אעברה ברגלי. הכל איני חפץ בעל כורחם רק ההעברה מוכרחת.

פרק בפסוק כט

כט כַּאֲשֶׁר עָשׂוּ-לִי בְנֵי עֵשׂוּ הַיִּשְׁבִּים בְּשַׁעֲרֵי וְהַמּוֹאֲבִים הַיִּשְׁבִּים בְּעַר עַד אֲשֶׁר-אֶעֱבֹר אֹת-הַיַּרְדֵּן אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר-ה' אֱלֹהֵינוּ נָתַן לָנוּ:
כאשר עשו לי וגו'. כפרש"י לענין מכר אוכל ומים. וכמו שביארנו לעיל דבני אדום מכרו להם הרבה בעת ישיבתם סמוך לגבולם. וכן מואב בשעת העברה סמוך להם.

פרק ב, ל

ל וְלֹא אָבָה סִיחוֹן מֶלֶךְ חֲשֹׁבוֹן הָעֵבְרָנוּ בּוֹ כִּי-הִקְשָׁה ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת-רוּחוֹ וְאָמַץ אֶת-לִבָּבוֹ לְמַעַן תִּתּוֹ בְּיָדְךָ כַּיּוֹם הַזֶּה:
כי הקשה וגו' את רוחו. שלא לחשוב מי ינצח והפסד המלחמה נגד ריוח המיאון מלתת העברה בעלמא.
ואמץ את לבבו. לחשוב כי ינצח בברור.

פרק ב, לא

לא ויאמר ה' אלי ראה החלתי תת לפניך את-סיחון ואת-ארצו החל רש לרשת את-ארצו :
החל רש לרשת את ארצו. הכי מיבעי החל לרשת ארצו. או החל רש את ארצו. אלא שורש רש יש בו שני משמעויות כמו שכתבתי בספר במדבר ל"ג נ"ב לשון גירוש ולשון ירושה ואחוזת נחלה. ומתפרש האי רש מלשון גירוש. לא כמו לעיל כ"ד, אלא אחר שסירב סיחון צוהו ה' לגרשהו מן הארץ כדי לירשנה.

פרק ב, לב

לב ויצא סיחון לקראתנו הוא וכל-עמו למלחמה יהצה :

ויצא סיחון וגו'. בפרשה חקת כתיב ויאסוף סיחון את כל עמו ויצא לקראת ישראל. ובעוג שם וכאון כתי ויצא עוג וגו' ולא ויאסוף. דסיחון מתחלה לא הכין עצמו למלחמה ולא היה עמו מאוסף מכל צד. שלא עלה על דעתו אחר שראה שישראל מבקשים חסד מאדום ומואב וכסבור שאין להם כח ללכת בעל כורחם מכל שכן שיהיו יראים ממנו וכשבאה השעה שאמר משה כי יעברו בעל כורחו החל לאסוף עמו. אבל עד כה יצא הוא לבדו עם החיל אשר עמו משום הכי כתיב פעם אחת ויצא וגו' בשעת מעשה ואח"כ ויאסוף וגו'. אבל עוג כשראה מה שאירע לסיחון מכבר אסף עמו ויצא בשעת מעשה ועיין עוד בסמוך.

פרק ב, לג

לג ויתנהו ה' אלהינו לפנינו ונך אתו ואת- (בנו) [בנין] ואת-כל-עמו :

ואת בניו. ושם לא נזכר הבנים דשם מיירי במכה הראשונה שהוכה הוא לבדו ובניו שהיו ראשי הצבא עוד לא הגיעו למלחמה עד לבסוף הוכו גם המה מה שאין כן בעוג כתיב גם שם את בניו היינו כמו שכתבתי בסמוך (פסוק לב) שמתחלת המלחמה היו כבר נאספים והוכו כולם יחד.

פרק ב, לד

לד ונלכד את-כל-עריו בעת ההוא ונחרם את-כל-עיר מתם והנשים והטף לא השארונו שריד :

ונחרם את כל עיר מתים. פירוש הכתוב מתים היינו אנשים דמשמעות חרם העיר שי לה שני משמעות. א' חרבן בתים. ב' חרבן האנשים. משום הכי פירוש הכתוב עיר מתים אנשים העיר החרבנו. ומשמעות מתים. אנשים מצוינים בגבורה וכדומה. כמו ויהי מתיו מספר (להלן לג,ו) וכתוב בספר ישעיה (מא,ד) אל תיראי תולעת יעקב מתי ישראל. לא השפלים ביעקב ייראו ולא המצוינים בישראל. ועיין להלן כ"ו ה'. ובויקרא רבה (ג,ו) ממתים ידך ה' מה גבורים הם כו'.

פרק ב, לה

להרק הבהמה בזזנו לנו ושלל הערים אשר לכדנו:

בזזנו לנו. רש"י דקדק עפ"י הספרי שנוי לשון הכתוב דכאן כתיב זזנו ובעוג כתיב בזזנו. וביאר דבמלחמת עוג כבר היו שבעים מביזה על כן בזזו וקרעו. ויש להקשות הרי מלחמת מדין היתה מאוחרת גם למלחמת עוג ולא כתיב לשון בזזון אל בזזו איש לו. ויש לומר דכאן שתי המלחמות היו תקופים זו אחר זו על כן היה עדין עיניהם שבעים ממלחמה הראשונה מה שאין כן במלחמת מדין שהיה איזה משך ביניהם כבר שכחו את השבע משל העבר. ובביאור הספרי יישבתי באופן אחר.

אכן עפ"י הפשט יש להתבונן עוד דכאן כתיב רק הבהמה בזזנו לנו ואח"כ כתיב ושלל וגו' ובעוג כתיב וכל הבהמה ושלל הערים בזזנו לנו. אלא הענין שידוע בדקדוק דשורש הבא פעם בנחי ע"ו ופעם בכפולים כשבא בכפולים עניינו ומשמעו חלש מכשבא בנחי ע"ו וכל יתר אות מקטין המשמעות שבאותו ענין. מעתה יש לדעת דשורש בזה משמעו הפקר בלי בעלים ומשום הכי נוטל כמו שלבו חפץ. אמנם כשהמנצח מוציא הבזה מבעליהם ומכל מקום מדקדקים לחלק בשוה א"כ אינו הפקר ממש ונקרא בשם בזז. מה שאין כן כשאין קפיידא כלל וכל הרוצה יבא ויטול בלי חשבון מיקרי בוז. והנה במלחמת סיחון נלחמו כל ישראל בשוה על כן חלקו הבהמות כמו שעשו במדין. ושלל הערים היה באופן אחר וכמו במדין משום הכי הפסיק הכתוב בין בהמה לשלל. מה שאין כן במלחמת עוג לא לחמו כולם בשוה שהרי יאיר ומכיר לחמו לעצמם. וכמו כן לא הקפידו בכלל דבר המלחמה על כן גם בזת הבהמה ושאר דברים היה לכל דאלים וגבר באיזה מקום וכבשה לקח לעצמו. ועיין מה שכתבתי בספר בראשית ל"ד כ"ט.

פרק ב, לו

לומערער אשר על-שפת-נחל ארנן והעיר אשר בנחל ועד-הגלעד לא היתה קריה אשר שגבה ממנו את-הכל נתן ה' אלהינו לפנינו:

מערוער וגו'. זה הפסוק היה מקומו לעיל ונלכוד את כל עריו בעת ההיא מערוער וגו' והכי כתיב בעוג ונלכוד את כל עריו וגו' ששים עיר וגו' ואח"כ כתיב ונחרם אותם וכו' וכל הבהמה וגו'. אלא קאי האי פסוק מערוער וגו' גם על דבר השלל אשר לכדו. ובאשר דרך האומה העומדת להיות לבז ולשלל להשליך כל אשר להם לנהר ולאבדם. והרי ערי סיחון היו סמוך לנחל ארנן ועיר אחת היה בתוך הנחל מכל מקום הגיע לישראל כל השלל בשלימות מערוער אשר על שפת נחל ארנן והעיר אשר בנחל. הכל הגיע לידם.

פרק ב, לז

לזרק אל-ארץ בני-עמון לא קרבת כל-יד נחל יבק וערי ההר וכל אשר-צוה ה' אלהינו: לא קרבת. הרחיקו עצמם מהם. כדי שלא יבאו לידי תגר ומלחמה. על כן לא הגיעו לשם.

פרק ג

פרק ג, א

א וּנְפֹן וְנַעַל דֶּרֶךְ הַבָּשָׁן וַיֵּצֵא עֹג מֶלֶךְ-הַבָּשָׁן לְקִרְאֲתָנוּ. הוּא וְכָל-עַמּוֹ לְמַלְחָמָה אֲדָרְעִי:
ונפן ונעל. לשון ונפן משמעו כמו שעולה ומביט לאחוריו כמסתפק אם ראוי וישר לעלות או לא. וכבר נתבאר בספר במדבר (כ"א לג-לד) שלא היה ההכרח לבוא לידי מלחמה עם עוג. ואדרבה רצון משה היה שלא לכבוש ארצו עד אחר כבישת ארץ ישראל. אבל ישראל לא נזהרו בדבר והגיע שעלו דרך הבשן. ובאמת היה זה סיבה מהמסבב ית'.

פרק ג, ב

ב וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי אֶל-תִּירָא אֹתוֹ כִּי בִידֶךָ נִתְּתִי אֹתוֹ וְאֶת-כָּל-עַמּוֹ וְאֶת-אֶרְצוֹ וְעָשִׂיתָ לוֹ כְּאֲשֶׁר עָשִׂיתָ לְסִיחֹן מֶלֶךְ הָאֱמֹרִי אֲשֶׁר יוֹשֵׁב בְּחֶשְׁבוֹן:
אל תירא אותו. ג"ז נתבאר שם (במד' כא, לד) שזה היה מוראו של משה באשר המה הסבו מלחמתו בלי הכרח כ"כ.

פרק ג, ג

ג וַיִּתֵּן ה' אֱלֹהֵינוּ בְּיַדְנוּ גַם אֶת-עֹג מֶלֶךְ-הַבָּשָׁן וְאֶת-כָּל-עַמּוֹ וְנָכְהוּ עַד-בְּלַתִּי הַשְּׂאִיר-לוֹ שְׂרִיד:
ונכהו. היינו החיל אשר היה עמו. אבל אנשים שבערים כתיב עוד להלן.

פרק ג, ח

ח וַנִּקַּח בְּעֵת הַהוּא אֶת-הָאָרֶץ מִיַּד שְׁנֵי מַלְכֵי הָאֱמֹרִי אֲשֶׁר בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן מִנְחַל אַרְנֹן עַד-הַר חֶרְמוֹן:
עד הר חרמון. וסתם עד ועד בכלל כדאיתא בערכין (יח,ב) על כן מפרש הפסוק חשיבות הר חרמון תחלת נחלת ישראל בעבר הירדן מצד צפון.

פרק ג, ט

ט צִידוֹנִים יִקְרָאוּ לְחֶרְמוֹן שְׂרִין וְהָאֱמֹרִי יִקְרָאוּ-לוֹ שְׁנִיר:
צידונים יקראו לחרמון שריון. דהוא הר מבורך מאד עד שנמשל ברכת הר ציון בו, כדכתיב כטל חרמון שיורד על הר"י ציון, כי שם צוה ה' את הברכה. וכתיב על כן אזכרך מארץ ירדן וחרמונים מהר מצער. וסיבת ברכתו הוא השלג שעליו תמיד ושלג טוב לפירות, ומשום הכי קראו הצידונים בלשונם בשם שמורה בלשון קודש שריון. וכן תרגם יונתן דמסרי פירי מרוב שומן. ושניר הוא שלג המשביע את האדמה.

פרק ג, יא

יֹאפִי רֶק-עוֹג מֶלֶךְ הַבָּשָׁן נִשְׁאָר מִיֵּתֵר הַרְפָּאִים הִנֵּה עֵרְשׁוֹ עֵרֶשׁ בְּרָזֵל הֲלֵה הוּא בְּרִבַּת בְּנֵי עֲמוֹן תִּשַׁע אֲמוֹת אַרְכָּה וְאַרְבַּע אֲמוֹת רְחֵבָה בְּאֲמֶת-אִישׁ :

כי רק עוג וגו'. מפרש האיך היו כ"כ ערי ממלכה במקום אל רחב כ"כ. ושלא כדרך מלכים שאין להם הרבה ערי מלוכה. ובא הכתוב כי הוא נשאר מיתר הרפאים. ובהיות כל אחד מהרפאים שמלך היה לו עיר מלוכה בזה המחוז המשובח, ואח"כ ספו תמו משארו כולם ביד עוג.

הנה ערשו. מטת קטן מיקרי ערש. ובהיות עוג קטן בשנים היה ערשו ערש ברזל. באמת איש. סתם איש גדול שהוא אמה שלנו. כך גדולה מטת עוג בהיותו קטן.

פרק ג, יב

יב וְאֶת-הָאָרֶץ הַזֹּאת יִרְשְׁנוּ בְּעַת הַהוּא מֵעֵרְעָר אֲשֶׁר-עַל-נַחַל אַרְנֹן וְחֲצֵי הַר-הַגִּלְעָד וְעָרָיו נִתְּתִי לְרֹאוּבֵי וְלַגָּדִי :

ואת הארץ היא וגו'. יש לשום לב לכל הספור מן ונפן ונעל עד סוף הסדרה איזה דבר תוכחה יצוק בזה. אבל ראוי לדעת דאלו לא חלקו בני ראובן ובני גד בעבר הירדן לא גלו תחלה בני גד ובני ראובן. דעבר הירדן קדושתה קלה מארץ ישראל וגם כח התורה מעט בקרבה כדתניא באבות דרבי נתן סוף פרשת כ"ו בראשונה היו אומרים דגן ביהודה ותבן בגליל ומוץ בעבר הירדן. ולענין תורה מיירי שם. וכדאיתא במדרש פרשה תולדות (ס,ג) ורוב דגן (בראשית כז,כח) - זה תלמוד. וכבר רמז משה להם באמרו (במ' לב,כג) ודעו חטאתכם אשר תמצא אתכם כמו שכתבתי בספר במדבר ל"ב כ"ג. ואחר שגלו בני ראובן ובני גד הוקל גם קדושת ארץ ישראל כדאיתא בערכין דל"ב ב' כשגלו שבט בני גד ובני ראובן כו'.

וכל זה גרם חטא מרגלים דאלו עלו מקדש ברנע דרך אדום לארץ ישראל לא היה אז מלך אדום מסרב מלהרשות את ישראל לעבור בגבולו בעוד שהיה פחד קריעת ים סוף על אלופי אדום והיו כובשים תחלה ארץ ישראל ומחלקים בשוה ובאים אח"כ לעבר הירדן ולא היה הגלות ושאר צרות. אבל עתה כשהעפילו לעלות והוכתו בשעיר עד חרמה הוקל כבוד ומורא ישראל בעיני אדום. וכן במואב עד שהגיעו בעל כורחם לסיחון. ועלה שנכבשו ארץ סיחון ועוג ונתחלקה ארץ עבר הירדן לבני גד ובני ראובן ויצא מה שיצא. וכל זה תוכחה מה הגיע עון מרגלים ומה שהעון סיבב, ואת אשר לפניהם לעשות בשמירת התלמוד ופולפולה. ועיין עוד בסמוך.

פרק ג, טז

טז ולראובני ולגדי נתתי מן-הגלעד ועד-נחל ארן תוך הנחל וגבל ועד יבק הנחל גבול בני

עמון :

ולראובני ולגדי וגו'. אין סדר הספור מכוון. בפסוק י"ב החל בנחלת ראובני וגדי והפסיק הענין והחל בנחלת שבט מנשה ואח"כ סיים בנחלת ראובני וגדי ולא דבר ריק הוא. אלא נראה עפ"י שיש להתבונן עוד שהרבה משה רבינו חלקת חצי שבט מנשה הרבה לפי ערך שני שבטים אלו וגם לא התנה עמם מתנאי בני גד ובני ראובן.

הן אמת שהלכו בני מכיר מנשה גלעדה וילכדוה מכל מקום אין זה טעם ליתן להם משביל זה. כמו שלא נתן לשלוחי ישראל לרגל את יעזר ולכדו בנותיה ומכל מקום לא ניתן להם בנות יעזר דבשליחות ישראל נעשה ואמאי ניתן הגלעד למכיר וחבל ארגוב ששים עיר ליאיר. ועל כן היה בזה כונה פנימית שנוגע לכלל ישראל שישבו בעבר הירדן. ונראה דבשביל שראה משה רבינו דבעבר הירדן כח התורה מעט כמו שכתבתי לעיל בשם אבות דרבי נתן. על כן השתדל להשתיל בקרבם גדולי תורה שיאירו מחשכי הארץ באור כח שלהם. וכתוב מני מכיר ירדו מחוקקים. היינו גדולי תורה ראשי ישיבות כמו שמפורש בסנהדרין ד"ה על הא דכתיב לא יסור שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו. אלו בני בניו של הלל שמלמדים תורה ברבים. וכן היה בכל דור. וכבר פירשו ביבמות דס"ב ב' דמיני מכיר ג"כ היה משבט יהודה היינו זרע יאיר בן מנשה היו מבני יהודה כמבואר בדהי"א ב, כב שהיה בן שגוב בן חצרון בן פרץ. ועיין להלן ל"ג כ"ג והשתדל משה שיתרצו המה לשבת בעבר הירדן. ומשום זה הרבה להם נחלה עד שנתרצו. והכי איתא בירושלמי ביכורים פ"א, ה"ח שאין מביאין ביכורים מעבר הירדן משום דכתיב (להלן כו, ט) ארץ זבת חלב ודבש ולא עבר הירדן. תני אשר נתת לי ה' ולא שנטלתי לי לעצמי מאי ביניהון אמר ר' אבין חצי שבט מנשה ביניהון מאן דאמר אשר נתת לי ולא שנטלתי לי מעצמי חצי שבט מנשה לא נטלו מעצמן כו'. פירוש שלא נטלו כי אם ע"י בקשת משה ומסתמא עשה על פי ה'. וזהו סדר הפרשה שהוכיח משה לישראל שהחל לחלוק נחלת בני גד ובני ראובן ולא יכול לגמור עד שדבר עם חצי שבט מנשה וגמר עמם ונתרצו בחלקם. אז ידע משה לגמור חילוק נחלת בני גד ובני ראובן.

ודבר זה היה ידוע לכל ישראל באותה שעה. ואח"כ סיפר להם הענין כמה השתדל להשתיל בקרבם גדולי תורה. ומזה ילמדו לדורות להשתדל לדור במקום תורה דוקא כי בזה תלוי חיי ישראל וכדאיתא בכתובות דקי"א א' כשם שאסור לצאת מארץ ישראל לבבל כך אסור לצאת מבבל לחו"ל ופרש"י לפי שיש שם ישיבות המרביצות תורה תמיד. ואפילו לענין קבורה אמרו חז"ל שם שטוב להקבר במקום תורה כמו במעלת ארץ ישראל. כל זה הראה משה רבינו לדורות מה שעשה בזמנו.

תוך הנחל וגבול. פרש"י וגבול מעבר לשפתו כו' והנה בגיטין (ח, א) פליגי ר' יהודה ורבנן בהא דכתיב גבולי ארץ ישראל (במד' לד, ו) וגבול ים, והיה לכם הים הגדול וגבול. דר' יהודה סבירא ליה דכל שנגד הים הגדול ה"ה כארץ ישראל ורבנן סברי לרבות נסין שבים. וכאן פרש"י כמו פירוש ר' יהודה. ואף על פי דבספר במדבר שם פירוש כדעת רבנן מכל מקום כאן

אי אפשר לפרש הכי שהרי בפירוש כתיב תוך הנחל. וא"כ על כן לכולי עלמא הפירוש וגבול כאן היינו מעבר לשפתו. זהו דעת רש"י. אבל נראה דוחק דאיזה גבול הוא מעבר לשפת הנחל ועד היכן הוא נמשך, וגם, הרי פסוק מלא כתיב (במד' כא, יג) כי ארנון גבול מואב. על כן נראה דכאן משמעות וגבול. כאן הגבול ולא יותר. והא דפליגי בגיטין בפסוק דשם. משום דשם כתיב פירוש וגבול ים והיה לכם הים הגדול. ועל כורחך וגבול לדרשה. אבל כאן מתפרש כמשמעו.

פרק ג, יז

יִזְוְהָעֲרָבָה וְהַיַּרְדֵּן וְגִבְלֵי מִכְנֹרֶת וְעַד יַם הָעֲרָבָה יַם הַמֶּלַח תַּחַת אֲשֶׁר־הָיָה הַפְּסָגָה מִזְרְחָה:
וְהָעֲרָבָה וְהַיַּרְדֵּן וְגִבְלֵי. פרש"י ונפל בגורלם של בני גד רוחב הירדן כנגדם ועוד מעבר לירדן עד כנרת וזהו שנאמר והירדן וגבול הירדן ומעבר לו. ותמוה, שהרי ידוע דהירדן הולך בתוך כנרת.

אלא הכי פירושו מכנרת ואילך לצד דרום היה גבול הירדן של ראובני וגדי מה שאין כן ממקור הירדן עד הכנרת לא היה הירדן גבול עבר הירדן אלא רבלה וכתף ים כנרת, כמבואר בגבולות בפרשה מסעי. אבל מכנרת ואילך שייך להם והירדן הוא הגבול.

פרק ג, יח

יַחְוָאֲצוּ אֶתְכֶם בְּעַת הַהוּא לֵאמֹר ה' אֱלֹהֵיכֶם נָתַן לָכֶם אֶת-הָאָרֶץ הַזֹּאת לְרִשְׁתָּהּ חִלּוּצִים תַּעֲבְרוּ לִפְנֵי אַחֵיכֶם בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל כָּל-בְּנֵי-חֵיל:

ה' אלהיכם נתן לכם. שהיה בהסכמת הקב"ה כמבואר בפרשה מסעי ל"ד י"ג.
כל בני חיל. כפי שהתנה משה כמו שפירשנו שם. לכו כולם ועתה נעשה צווי לא תנאי אחר שכבר נגמר על פי ה' ולא יעבור. מחויבים המה לקיים תנאים ולא לתלות עוד הענין בתנאי שאין החיוב לקיים התנאי והענין. אבל כאן כבר נגמר הענין משום הכי מחויבים לקיים התנאי.

פרק ג פסוק יט

יִטְרַק נְשִׁיכֶם וְטַפְכֶם וּמִקְנֵיכֶם יִדְעַתִּי כִּי-מִקְנֵה רַב לָכֶם יֵשְׁבוּ בְּעָרֵיכֶם אֲשֶׁר נָתַתִּי לָכֶם:
ידעתי כי מקנה רב לכם. פירש משה רבינו שהוא ידוע. משום דלולי זה לא היה מסכים לעגן אשה אפילו לזמן כמו שכתבתי בנימוקי יוסף פרק החולץ דעיגון לשעה ג"כ מיקרי עיגון. והרי קיימא לן בכתובות פרשה אע"פ (סב,ב) דאסור לצאת לת"ת יותר מג' שמים. אבל אחר שידעתי כי מקנה רב לכם ואי אפשר להעבירם. ולהניח אותם בלי טף ונשים ילכו לאיבוד וזה ג"כ אסור לאבד את מה שיש לו כמבואר בשאלתות דר"ב אחאי שאילתא ד' דרשאין לצער על זה את האדם. ואין בזה משום לא תונו. ומשום הכי דוחה זה האיסור עגון לשעה והיינו דדייק כאן משה רק נשיכם. ובפרשה מטות אמר בנו לכם ערים לטפכם ולא הזכיר נשים. אלא כאן רמז בדבריו שאסור לעשות כן בשביל הנשים. אבל משום שמירת נכסים שרי. ועיין מה שכתבתי בספר בראשית (יב,ה יג,ג לג,ז).

פרק ג, כא

כַּאֲת־יְהוֹשׁוּעַ צִוִּיתִי בְּעַת הַהוּא לֵאמֹר עֵינֶיךָ הֲרֵאתָ אֶת כָּל-אֲשֶׁר עָשָׂה ה' אֱלֹהֵיכֶם לְשָׁנֵי הַמְּלָכִים הָאֵלֶּה כִּן-יַעֲשֶׂה ה' לְכָל-הַמַּמְלָכוֹת אֲשֶׁר אַתָּה עֹבֵר שָׁמָּה:

ואת יהושוע צויתי וגו'. לכאורה אך למותר הוא להזהיר ליהושע. שהרי הוא בעצמו אמר בשעת מרגלים (במד' יד, ט) ואתם אל תיראו את עם הארץ וגו'. גם אינו מדוקדק לשון בעת ההיא. מתי היתה השעה המיוחדת לאזהרה זו.

אלא כמו שכתבתי (פסוק יב, ו-טז) דעיקר עסק של בני גד ובני ראובן לא לנחת ולרצון היה למשה. וגם יהושע ידע מזה שמסוכנים המה שני השבטים שיסורו מהר מעבודת ה'. עד שבהיותם נפטרים ממנו הזהיר אותם ביחוד כמו שכתבתי בספר יהושע כ"ב, ה שאמר להם רק שמרו מאד לעשות את המצוה וגו' ובעשותם מזבח גדול למראה פחדו פחדו ואמרו להם (שם, פסוק יט) ואך אם טמאה ארץ אחוזתם וגו'. משום הכי בראותו כל זה נפל לבבו כמעט. שמעתה אינו דומה כמו אז בהיותם בקדש.

אבל משה רבינו חיזק לב יהושע. **עיניך הרואות וגו'.** ואי לא היה הרצון מתחלה כך. אל היה נכבש שתי הממלכות באופן כזה עד שהיו כובשים ארץ חמשה עממין אלא כך עלה ברצון ה' אף על פי שלבסוף יצא מזה קלקול. ומעתה מובן יפה דיוק בעת ההיא, היינו בעת חלוקת עבר הירדן לבני גד ולבני ראובן.

פרק ג, כב

כַּבֵּל־אֶת־תִּירְאוֹם כִּי ה' אֱלֹהֵיכֶם הוּא הַנִּלְחָם לָכֶם:

כי ה' אלהיכם הוא הנלחם לכם. ואצלו ית' אין שנוי רצון בזה שנשתנה הענין.